

DOI: 10.21005/pif.2019.40.B-01

VERSATILE SPACE OF PERSIAN COURT HOUSE IN ISFAHAN USED AS POLISH CHILDREN HABITAT DURING THE WW2

ZMIENNA PRZESTRZEŃ PERSKICH DZIEDZIŃCOWYCH DOMÓW UŻYWANYCH JAKO MIEJSCE ZAMIESZKANIA POLSKICH DZIECI PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

Teresa Bardzinska-Bonenberg

dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-1998-7306

Professor of University of Arts in Poznan
Faculty of Architecture and Design

Najmeh Hassas

MA in Architectural Conservation

Author's Orcid number: 0000-0002-0356-6208

PhD Student at the Faculty of Architecture
Gdansk University of Technology

ABSTRACT

During WW2 thousands of Polish citizens were deported to Siberia and Kazakhstan in the USSR doomed to exterminating labour. The Polish army was also detained there. The Iranian Shah allowed Polish soldiers and civilians to cross from Russia to Iran. In Isfahan Polish fugitives, mainly children, were accommodated in Persian traditional court houses which were converted into their temporary habitat, where new Polish social space emerged. The following problems are discussed in this paper: location of Polish children in Isfahan, re-creation of Persian courtyard houses, redefining the meaning of interior and exterior of the houses.

Key words: adaptation, evacuation from the USSR, Isfahan, Persian houses, Polish children, Polish community, refuge.

STRESZCZENIE

Podczas drugiej wojny światowej tysiące polskich obywateli zostało zesłanych na Syberię i do Kazachstanu i skazanych na morderczą pracę. Polska armia również została tam uwięziona. Szah Iranu zezwolił polskim żołnierzom i cywilom przekroczyć granicę irańsko-sowiecką. W Isfahanie polscy uciekinierzy, przede wszystkim dzieci, umieszczeni zostali w tradycyjnych perskich dziedzińcowych domach które stały się miejscem ich czasowego pobytu i których przestrzeń wykorzystywana była zgodnie z potrzebami polskiej społeczności. W pracy omówiono następujące kwestie: rozmieszczenie polskich uchodźców w Isfahanie, nowy sposób korzystania z perskiego dziedzińcowego domu, nowe zdefiniowanie znaczenia wnętrza i przestrzeni zewnętrznej w obrębie domów.

Słowa kluczowe: adaptacja, ewakuacja z ZSRR, Isfahan, perskie domy, polska społeczność, polskie dzieci, schronienie.

1. INTRODUCTION

After the outbreak of WW2 in September 1939 and despite the fact that Polish government had a peace treaty signed with the Soviet Union, Poland was also attacked from the east by the Soviet army. Hundreds of thousands of Polish citizens were deported to Siberia and Kazakhstan from the part of Poland seized by the Soviets. Also, a part of the Polish army that withdrew east, found themselves imprisoned in camps, which soon became death camps. On 30th of July 1941, the Soviet Union and Poland signed an agreement (Sikorski-Mayski Agreement) to resolve the issue of the prisoners. On 12th of August 1941 the Soviets granted them amnesty. On 26th of November General Sikorski came to Tehran to seek help for the thousands of soldiers and civilians who were able and desperate to leave Soviet Union. It proved to be too late for 22,000 officers, who were shot in Katyn, Miednoje and other extermination sites organized by Stalin. As the situation of the deported Polish civilians in the Soviet Union was tragic (Davies, 2015, p. 26-45), Iranian Shah, Mohammad Reza Pahlavi and his government allowed Polish refugees to cross the Soviet-Iranian border on land and the Caspian Sea.

Due to disadvantageous historic post-war situation, the tragic epopee of the Polish army and civilians who found themselves in the Soviet Union has relatively modest literature. Polish children, civilians and soldiers, who experienced these events, dispersed across the world. The long Polish post-war dependence on the USSR, resulted in eradicating General Anders' Army and civilians from its history who, terrified by the communistic regime, remained on exile. There was no central support or financing for efforts to get the full picture of what had happened. Understandably, the published data: documents, descriptions, dairies, and photographs, focused on individuals, their fates, activities, friendships, dramas and joys. In the background outlines of architectural "decorations" appeared only dimly. Still, the space in which everything in Iran had happened was created by Persians and for Persians, and the new inhabitants used it in a different way. The research undertaken by Iranian and Polish authors concentrates on spatial aspects of pliability of traditional Persian architecture built for different purposes. It also reveals how little of historical substance remained from those days in the city of Isfahan.

2. NETWORK OF SITES FOR POLISH PEOPLE IN ISFAHAN

The first group of Polish refugees had arrived by ship to Pahlavi (Bandar-e Azali) harbour in the north of Iran. Altogether there were 77 000 troops and 43 000 civilians, including 20 000 children. Some of them arrived as General Anders' army soldiers, and some with the help of the Red Cross. Some refugees were transferred to the other countries: Syria and Egypt, but most of them settled for the time being in Iran¹.

Eighty-five thousand Polish soldiers soon left Iran for Iraq and Palestine, eventually going on to Italy to fight till the end of the war. Polish civilians stayed longer in Iran and were treated with friendliness by the Iranians, as confirmed in Polish dairies from that time (Arbucle, 2016).

In the beginning, Polish girls were placed in the convent of the Charity Nuns ("Szarytki"), whilst boys went to stay with Missionary Priests (*fr.*: Lazarists). Jewish children were placed in a Synagogue compound and babies were taken by a Protestant missionary couple, a Mr. and Mrs. Illiff. (Tomaszyk, 2017, p. 4)

In Isfahan, during the 1942 – 1944 peak period there were twenty-seven places converted into homes for 3000 Polish children of different ages, according to Krystyna Tomaszuk, Inspector of Polish Schools. (Tomaszyk, 2015, p. 2.)

Isfahan was a city with a large Christian Armenian diaspora primarily in Julfa, on the southern bank of Zayandeh Rood (river). In those days the district was called New Julfa, to commemorate Armenian Julfa, where many families came from. Since the Middle Ages, the suburb had

---

¹ Synthetic research on the fate of civilians in the period between the amnesty and the beginnings of their ex-pats status is presented in a paper by Barbara Patlewicz *Ludność cywilna i sieroty polskie po "amnestii" 12 sierpnia 1941 roku.*

developed into an independent part of the city, with a Cathedral and many Armenian Apostolic churches and convents (Fig. 5).

Fig. 1., 2., 3. Synagogue in Tehran. During the WW2 this place was a residence of Polish Jews. Photo N. Hassas, 2017.

Ryc. 1., 2., 3. Synagoga w Teheranie. Podczas wojny mieszkali tu polscy Żydzi. Fot. N. Hassas, 2017.

The premises used by Polish refugees were supplied by rich Iranian families who moved out, leaving their properties to the city administration for this purpose. They housed different groups of Poles: families, single women with children and many “Homes” for children who lost their families. As the Homes for children acted as boarding schools, even children who had mothers, stayed there and visited their mums on Sundays. Institutions such as an administrative centre, warehouses, workshops, hospital and baths were also placed within the acquired properties. Therefore, there was a network of places and streets used every day by the Poles – a city within a city. The map of Isfahan (Fig. 4.), from the WW2 period shows the city centre with the main places where Poles lived and visited for different purposes. It also shows “administration numbers” which helped to maintain the buildings and organize the community. There were two concentrations of the Homes in Isfahan: one within the city centre, and another in Julfa. Cemeteries, in particular an Armenian graveyard with its Polish section at Soffeh Boulevard in Julfa also became a place of visits. Poles of Jewish descent were buried in an ancient Jewish cemetery, in a village of Linjan (Pir-i Bakran), 30 km southwest of Isfahan.

The map of Polish Homes changed over time: the first groups of children were moved from the convents to boarding schools – the “Homes”. Later as groups of children and adults left for the other continents: Australia and New Zealand, Africa and America, the number of locations shrunk.

Although Polish people were named by Iranians “sad people”, they established their organizations, printed newspapers, started their own shops and businesses, which provided goods and services lacking in Iran: bakeries, sewing shops, subsequently a Polish carpet factory, a Polish bath in Julfa (with showers), even pigs were bred, despite the fact that pork was not eaten in Iran (Davies, 215, p. 213)

Tolerance which was visible in the relations manifested itself in contacts between Polish and Armenian women, who cooperated in many ways. It was also shown by Iranian aristocrats, who supported Polish church and civil festivities, lending carpets, fabrics and furniture for the events. (Arbuckle 2016, Sinai 1983, Beaupre 1987)

The first “Home”, on the western outskirts of the Old City, was numbered “1” and later it acquired an annex, Home 1A. Five Homes and institutions were placed along Czahar Baghu Alee: 4, 5, 9, 20 as well as offices of the Polish Agency of Ministry of Social Affairs and Social Care Inspectorate. The next locations, Homes 2-12 were in Julfa, (Fig. 5., Table 1.) as the district was inhabited by Armenians, had Armenian-Apostolic Cathedral and twelve smaller churches and convents of

Armenian rite Liturgy. Armenian churches provided spiritual support for the people who experienced enormous traumas.

Unfortunately, many of the buildings marked on the war-time map of “Polish” Isfahan (Fig. 8.) have been demolished and the plots redeveloped, as Table 1. demonstrates. The street layout has also changed due to the new through roads cutting into the old city structure.

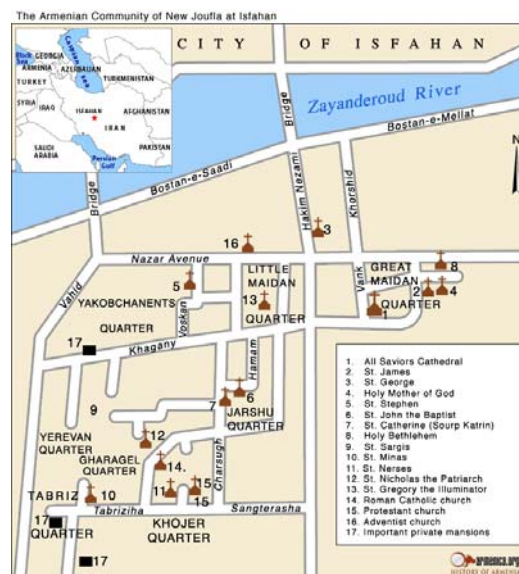

Fig. 4. Map of Isfahan from 1942-45 showing placement of Polish “Homes” for children, institutions and Persian heritage buildings. Source: Isfahan - Miasto polskich dzieci

Ryc. 4. Plan Isfahanu z lat 1942-45 pokazujący rozmieszczenie polskich „Domów”, instytucji i zabytków. Źródło: Isfahan - Miasto polskich dzieci

Fig. 5. Isfahan-Julfa, a map showing placement of catholic churches and monasteries and concentration of Armenian communities in 1829.

Ryc. 5. Isfahan Dżulfa, mapa pokazująca skupiska społeczności Ormian w 1829 roku. Source: Isfahan

3. THE “HOMES” OF POLISH CHILDREN

In the last sixty years there were several books published, both in Polish and English, in which life in Isfahan was described in words and pictured by old photographs. Some of them provide information on how Persian architecture was adapted for the “Homes”: *Isfahan - miasto polskich dzieci* (Isfahan – City of Polish Children) by Irena Beaupre-Stankiewicz, *Polish Children in Isfahan 1942–1944* published in the New Zealand in 2017 by Krystyna Tomaszuk and an article by Irene Tomaszuk in *Cosmopolitan Review* from 2015, Album of photographs by Abolqasem Jala edited by Parisa Damandan: *The Children of Esfahan – Polish Refugees in Iran: portrait photographs of Abolqasem Jala*, *Trail of Hope* by Norman Davies and several more. Materials also include the “Lost Requiem” film by Khosrow Sinai, from 1982. However, most of these sources concentrated on the histories of people; architecture was a background, shown in fragments and also mentioned in such way. The only exception from it is the *Isfahan miasto polskich dzieci* book, in which fragments of dairies and post-war memories are printed. These fragments give insight into the spatial order of several temporary habitats created in Persian residences by the Polish community.

The description of House No. 1 (or Bagh-e Nou – New Garden) was provided by Aleksandra Jarmulska-Rymaszewska (Beaupre-Stankiewicz, 1987, p. 130-134), who cared for the children there. She depicts the largest property which was used by Polish people in Isfahan. Originally it was a summer residence of Prince Soremidoule (Sarem-al-Dowleh), the aristocrat who offered his two- storey house and nearby buildings in proximity of his main residential building. The property was surrounded by a shady, park-like garden in which *aryk*, a watering channel, used also by laundry-women, was flowing.

Home No 1. was reached through a side porch of the property, near the Prince's garages. Then a one storey, white building with a row of columns stood along the "path". From its terrace several dormitories, bathrooms and a spacious room, used in many different ways, were accessed. Further on, on the other side of the path a utility building containing warehouses and kitchen was situated. A wide yard was at the very end of the path with the main building was closing the view. It was two storey high, with ground floor walls tiled in blue and beige, (Fig. 8, 9). In place of windows, it had glazed brickwork *musharabijas* that filled the openings, allowing air to circulate, keeping the house cool in the summers but not so good in winter. The central hall was converted into a chapel. At its right side there was a staircase to the first floor with dormitories and on the left side of the chapel a passage to the court behind the building opened.

Fig. 6. Home 1., the building decorated with flags for an anniversary of Warsaw Battle. Source: Polish Children in Isfahan 1942–1944

Ryc. 6. Dom 1., budynek udekorowany flagami na obchody rocznicy Bitwy warszawskiej. Source: Tomasz K. 2017, Polish Children in Isfahan

Fig. 7. Home 1., tiled decorations and brickwork *musharabijas* at ground level of the main house.

Ryc.7. Dom 1., dekoracje z płytek i ceglane muszaraby w przyziemiu budynku głównego. Source: Isfahan – City of Polish Children. 1987

In this Home the courtyard was surrounded by three wings of one storey backhouse, where the first-aid room, office, staff dormitories and youngest children's dormitories were before they were moved to Homes 9 and 10. A sick-room for non-infectious diseases was temporarily arranged there too. The courtyard and the surrounding garden were used in many ways: for classes in hot weather, as dining room and for playing. In colder weather lessons took place in the dormitories or in the open. The main entrance leading to the Prince's main palace was used in time of celebrations, so guests arrived straight into the yard of the Home.

This description was precise enough to reconstruct the shape of a part of the property where the children were living. Some of the memoirs about other buildings were similarly precise².

In the spring 1943 another, neighbouring property was leased from Prince Ismail Mansud. It was a modern villa³ with a garden. Numbered 1 A, it was used by the staff and by the older schoolchildren attending school in No. 1. It was also as a quarantine for newcomers and later for assemblies before departures to Africa, Australia and New Zealand, and also for scout camps.

Homes and institutions were scattered within a 2.5 x 1.5 km rectangle, while in Julfa, on the southern bank of the Zayandeh Rood (river) buildings were located closer, within an area smaller than 2 km by 1 km.

In situ research carried by Najmeh Hassas allowed to locate main religion centres, cemeteries, but only five Homes which were referred to in the memoirs of the children and in other sources (Fig. 8). The results of literature analysis and *in situ* survey are assembled in the Table 1.

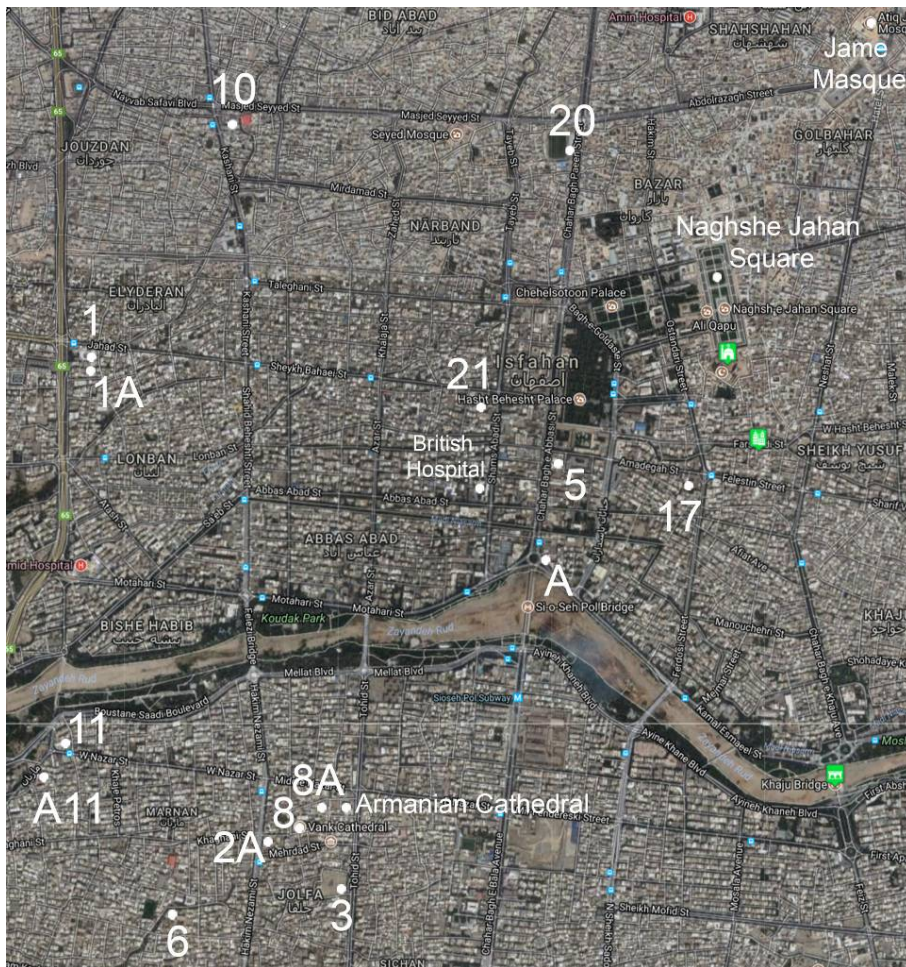

Fig. 8. Google Map of contemporary Isfahan on which identified places where Polish community was located are marked. Matching the 1943-45 map and contemporary layout of the city by N. Hassas (spring 2018)

Ryc. 8. Współczesny Isfahan wg Google Map, z naniesionymi punktami, gdzie zostali ulokowani Polacy. Nałożenie mapy z 1943-45 i obecnego planu miasta wykonała N. Hassas (wiosna 2018)

² Exceptional pictures by Danuta Waszczuk were published by Irene Tomaszewski in 2015. They were painted in 1943 and show Home 3 and the view from it towards the Armenian Cathedral. (Tomaszewski 2015).

³ By the 1943 standards.

Table 1. Characteristics of the Homes and institutions in Isfahan in 1942-45 . Based on the dairies published in the *Isfahan - miasto polskich dzieci* by Irena Beaupre-Stankiewicz and *Polish Children in Isfahan 1942-1944* by Krystyna Tomaszuk, and *Polacy w Iranie 1942-1945* by A. Kunert, compared with contemporary plan of Isfahan. In the Table boxes describing existing buildings identified during the site survey are shaded.

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci</i> , <i>Polish Children in Isfahan 1942-1944</i> , <i>Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
Home 1.	From spring 1942 the largest courtyard Home, a property of Prince Soremidoule /Sarem of Dowleh with a big garden and park was inhabited by girls. A wide path led first to a one storey colonnaded building with a terrace, from which dormitories, bathrooms, and at the end of which a big room used in different ways was accessed. Then to the right there was another building, where kitchens and storerooms were located. The path opened onto the yard, closed in perspective by a white, two storey palace. Tiled in blue and beige, the ground floor had brickwork musharabijas instead of windows. Central, main hall was used as a chapel. To the right there was a staircase to the first floor, where the dormitories were placed, while to the left vaulted passage led through the building to the back court, laid with stone slabs and with a fountain in the centre. Three sides of this court were closed with one storey building, where the first-aid, sick children room, staff dormitories, offices and dormitories of the youngest children were - before they were transferred to the Homes 8 and 10.	Saremieh / Jahad Str.
Home 1A	From spring 1943: neighbouring residence (property of Prince Ismail Mansud. Mixed function: staff from No. 1., additional dormitories for pupils attending the school in No. 1., quarantines, pre-departure gatherings, scouts training.	City centre Saremieh / Jahad Str.
Home 2 Institution	Charity Nuns (Szarytki). The first transport of 150 girls was placed there after arriving, for one year. Then the girls were moved to the Home 6 in Julfa and after another year to Home 10 (in Julfa). The convent was surrounded by a wall with a high, black gate and consisted of three separate parts: centrally located chapel preceded by a yard with a pond and several steps. To the right there was a nunnery (closure) to the right the school with dormitories and a garden behind the chapel (there is a difference between two dairies – p. 134 and 136; Beaupre 1987. The school was on a primary level and had only one class of elementary school. According to <i>Isfahan – miasto...</i> p. 135-136 (Beaupre 1987) the Lazarist Convent was not far away. This theme is discussed in Chapter 4.	City centre Sheik Bahai Alec
Home 2*	New premises where the boarding school was moved after it was closed down in 1943 at the Charity Nuns Convent Home and in 1944 at Home No.6. Number 2* was a coeducational school with elementary and secondary level education situated in Julfa, which was then the suburb with muddy streets and (at first) no light in the building. The house was L-shaped, white and two storey high, with colonnaded terrace at the ground level and long balcony on the first floor. Dormitories of pupils and teachers were on the first floor. The yard was partially paved with stone slabs with auxiliary facilities building on one side and a shaded garden on the other, behind which there was the gate to the main street. The kitchen, which also served Home 2 A was in the auxiliary building. At the entrance, a two-storey building contained the janitor's flat and upstairs pupils' dormitory with a teacher's room. Later this "cats' loft" became a classroom for the last class of the elementary school at Home 2.	Julfa
Home 2A	Boys lived in Home 2A, that was an annex to Home 2. There were two netball fields on both sides of the paved yard. Classes were mixed, as girls from Home 2 attended some of them. The dormitories, which also served as classrooms were on the first floor.	Julfa
Home 2 B.	The Teachers' Society House was sheltered from the street by a high wall and after opening the gate there were several steps down to the front garden,	Julfa

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
	which was surrounded by a one storey house. In the central part the reading room, lecture room and common room occupied the large spaces. English lessons, lectures and radio listening took place there. Meetings and conferences concerning the school programmes were organized there. In the wings, the small rooms were occupied by the teachers, some with relatives or families. There was no kitchen and meals were served in No. 2. or the other Homes	
Home 3.	Convent of Congregation of the Mission (Lazarists Brothers) ⁴ . often referred to as Salesian Brothers . The Home adjoined Home No. 4. A narrow cross-street from Chahar bagh led along <i>aryk</i> to the gates. Boys (some 60 of them) stayed there only in the first year and were then moved to Home 15. The building was two storey high, with a collonnade on both long sides and a yard in front of it, closed by the garden which surrounded the building. In the garden the same <i>aryk</i> , as in the street was flowing.	City centre behind the Home No. 4, street off Chahar bagh
Home 3*	This Home considered to be "modern". It was close to, and on the same side of a street that Home No 2 was. The entrance was through a passage in the building, from which two rooms with windows looking into the main garden were entered. The main, palace-like building was situated behind this garden. It had a raised terrace reached by twelve stone steps. The balcony of the first floor was supported by columns. Inside, after passing through a small hall, a spacious room with many windows looking into a back garden was entered. This was a dormitory for 40 girls. On its left and right sides smaller rooms were used by the teachers. Behind this dormitory, seated a bit lower was a building with a canteen and kitchen, overlooking the back garden. A pig was bred in this garden.	Julfa
Home 4.	Located near to the Bridge of Thirty-Three Arches, accessed from the street. A passage with black and red tiles led to the garden-like yard. From this passage two rooms, overlooking the garden were entered: a canteen and a colonnaded room which was a Polish Club. The Club was a centre of Polish community cultural life and English lessons took place there too. At the end of a corridor there was a kitchen and auxiliary rooms. On the first floor there were 5 boys' dormitories for 40 of them aged 7-15. Younger boys attended school in No. 3 (Lazarist Brothers), and the older, the grammar school in Home No. 9. According to Kunert's book, boys' workshops of bronze and silver engraving and administration staff rooms were placed there too.	City centre Chahar bagh Alee
Home 5.	Situated on the same side of the street as No. 4, and nearly opposite the Polish Delegated Ministry of Social Affairs and Social Care Inspectorate. A two storey building had at the street side small and high placed windows. Along the street façade there was a colonnade, and at the first floor a colonnaded balcony, covered by the roof of the house. From the garden side the house had centrally placed portico with two columns, and on both sides on the ground floor there were big windows. A garden contained fruit trees, gazebos, a well and <i>aryk</i> . In the garden annexes there were bathrooms, toilets and a laundry-room. Classes were held on the ground floor, dormitories for girls 6-11 were on the first floor.	City centre Chahar bagh Alee
Home 6. Home 6A	No 6. was in a back street accompanied by an <i>aryk</i> . Behind the wall there was a shaded yard with a well to the right. At the back of it stood a long, two-storey house preceded by a terrace and with a balcony. To the left a gate between the storage buildings led to the second yard with Home 6 A. A small sick-room was there on the ground floor This Home almost adjoined the residence of Armenian Bishop Akhbar. A way to the grammar school led across the church garden. Home 6 was occupied by girls who left the Sisters	Julfa, Sang Tarashha Alley It belongs now to the Faculty of Architecture of Art University of Isfahan

⁴ There is no mention if the church (the convent) existed during and after the revolution. (Frazee, Charles A. 1984).

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
	Charity convent. The second building, 6A, was inhabited from October 1942 by the older girls-soldiers (junaczki) ⁵ . They attended an elementary and then a secondary school. The dormitories of the girls, teachers and, for some time of girls who trained as carpet weavers, were on the ground and first floors. In bad weather lessons were held there too. There were about 300 girls altogether in Homes 6 and 6A. When a large group of children left for New Zealand in September 1944 only 40 girls remained in Home 6A and on the 6 th of October they were transferred to No .6. On 6 th October 1945 group from Home 15 was also transferred there. Now the building "6" belongs to the Faculty of Architecture of Art University of Isfahan and is known as "the French House".	and is known as the "French House"
Home 7. (1)	Undefined function	Julfa
Home 7 (2) Home 7 A (2)	In a cross-street, west of Chahar bagh. The Home opened in December 1943 for the orphans from Ashabad – the last transport that left the USRR. This group was particularly traumatized by the events they have encountered in the SU and on the way. There were 70 boys and 40 girls that lived in the two buildings of this Home. After nine months they left for New Zealand, and the Home was closed.	Julfa in the cross street, west of Chahar bagh Alee
Home 8	"Across the bridge, towards the Armenian Cathedral and to the right into a back-street" (Beaupré, 1987, p. 159) that's where the gates to the Home were. This Home consisted of two buildings: a northern and southern one, in front of which there was a concrete terrace. The yard between them was shaded by trees. Children up to 7 years old were housed there and the primary school was placed on the balcony of the first floor, outside the dormitories. There was a kitchen and canteen that also served Home No. 8 A. The bath building was erected near Home No 8.	Julfa
Home 8A	The Home was named "Little eight" Elementary school for girls 8-12. "Just past the bend, beside the Armenian Cathedral, and behind an enormous gate" (Beaupré, 1987, p. 162). Past a dark and long passage, one entered a yard with two frontages formed by one storey building with small cupolas. Many glazed doors opened into it. They were closed in winter and opened in warm and hot weather. Big rooms were converted into dormitories, smaller ones were used by the staff. The walls were whitewashed and floors were tiled. There was no kitchen and meals were served in the Home No. 8 There is a record of pictures painted from window by a pupil of Danuta Waszczuk ⁶	Julfa, side street, behind the Armenian Cathedral
Home 9	Home No. 2 at Charity Nuns convent was closed in April 1943. Joined classes of the Homes No. 2 and 6 (after a big group of children left) continued learning in elementary school in Home 9. From December 1943 the new No. 2 in Julfa became a Home that housed elementary and secondary boarding, coeducational schools, where all the girls were moved. (confirmed by A. Kunert, p. 220). The building was grey outside and inside. It was entered directly from the street through a passage opening into the yard closed with an L-shaped backhouse and a wall. It was two storey high and had two staircases; a long balcony was on the first floor on the garden side of it. French windows led to the dormitories, part of which looked at the street. The ground floor was occupied by offices and directors' and teachers' dormitories. In one wing of the L-shaped building there was a kitchen, a store, washrooms and	City centre, Chahar bagh Alee

⁵ The "junacy" and "junaczki" formations were appointed by General Anders to incorporate orphaned children into the army who, as soldiers, received food rations and left the USSR with the army. Otherwise they would have stayed in Siberia and Kazakhstan.

⁶ House No. 8. was described by Helena Waszczuk: *My residence and View from the terrace of Home No. 8 towards the Armenian Cathedral and Museum...* It was published by Irene Tomaszewski in 2015.

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
	dormitories of the technical staff. Behind the centrally placed gate in the wall there was a park shaded by plane trees, where classes took place; the tables were taken to the yard for meals. The boys from Home No. 4. attended this school. In the yard holy masses were celebrated on Sundays	
Home 10	This house was nick-named "Chocolate-box" and was home to the youngest, orphaned girls and boys. This information is confirmed by A Kunert (p. 220). When it became overcrowded, Home No. 8 in Julfa was opened. When most of the children were sent to Africa, New Zealand and Syria in 1943, the nursery was moved to No. 8. and Home No. 10 was closed	City Centre, Kashani Str.
Home 11	The sanatorium in which children recuperated after a stay in hospital, or if they were weak. It could hold 48 children at one time. Although classes were held there, the main aim was to make children rest, eat and take medicines if needed. Home 11 was administered by Home 12.	Julfa, Nazar Alee /
Home 11A	Undefined function	Julfa, Marnan Str.
Home 12	Nice, not such a large villa with front and back balconies and black iron balustrades was left to Polish children by an Armenian family, that stayed in a small house at the back of the orchard. Pastel painted stucco garlands of roses decorated lintels of external doors and windows. The yard was paved and behind it began an unkempt orchard/garden. It adjoined another similar garden. The ground floor was occupied by classes, canteen, kitchen with larder and pantry, laundry-room and other facilities. In the hall hung a big mirror in a mosaic frame. The first-floor balcony spanned the entire length of the building and the rooms of the staff and girls were opened onto it. The school had only four classes: third, fourth, fifth and sixth.	Julfa, Nazar Alee,
Home 12A	Undefined function	Not found
Home 13	The Polish delegated Ministry of Social Affairs and Social Care Inspectorate. On the first floor there were offices where all the supplies for Polish community were catered for. Past the entrance passage, on the left side of the yard first aid rooms, dentist surgery and pharmacy were located.	City Centre, Chahar bagh Alee
Home 14.		Not found
Home 15	The Home was on the road leading to Shiraz, at the outskirts of Julfa. A high wall with a gate sheltered the interior. One storey high, with long wings of the same height. In the main building there were offices, sick-room and director's flat. In the wings, dormitories for about 100 boys were located along with the kitchen and different facility rooms. The garden was used for classes and meals most of the year. The villa was surrounded by a park and had fresh air and open space around it. This is why this home was used for scouts' games and camps. This home remained till the end of the Poles' stay in Isfahan.	Julfa, Road to Shiraz /
Home 16.	Undefined function	Not found
Home 17.	Home No. 17 was in the eastern part of Isfahan, a summer residence of a rich family, who left for Tehran leaving the house for Polish children. A school with facilities, such as canteen, kitchen, larder, storerooms and laundry-room, which were placed in the basement of the house. The dormitories were prepared for 100 of Polish children aged 3-12. There were two buildings: a whitewashed, two storey high main building, that had a small terrace and a balcony supported by four columns. On the ground floor there was a spacious meeting room. Dormitories for girls and staff occupied the first floor. The second building was also two-storey high, with a sick-room, first aid room, and more dormitories, (also for girls the attending carpet weaving workshop). According to A. Kunert (p. 220) Polish orphans were placed there.	City centre Amadegah Street
Home 18.	Undefined function	Not found
Home 19.	The hospital was a one storey building with a high basement, where kitchen, laundry-room, bathrooms with showers, storerooms and an office were placed. The street leading to it had no trees, two <i>aryks</i> were on its both sides	City Centre, Sheikh Bahaie Alee

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
	and behind them only almost identical walls sheltering houses were seen. The building was protected with iron grates in windows and gates. An arched passage led to the yard. From this passage, a door on the right led to three "hospital" rooms set in a row. To the left small rooms were used by the staff of the hospital. Several drawbacks, like the lack of a big yard or a garden, a large and dirty <i>aryk</i> flowing nearby and interconnected sick-rooms resulted in the place closing in August 1944.	
Home 20.	A two storey tenement house without a garden or yard, accessed from the street, at the north end of Chahar bagh and Alee on the same side as the Inspectorate. Windows of the ground floor were looking out onto the street, and on the first floor a narrow balcony allowed one to enter bedrooms through the porte-fenêtres. One side of the ground floor was occupied by a provision centre (food, equipment, wardrobe deliveries and giving out) for all the Homes and institutions. On the other side of the entrance there were dormitories of the women who worked in the sewing workshop. In the building there was one large and high room, accessed from the street, and lit by a skylight, where meetings and celebrations took place. The workshop which provided all children with clothing occupied the first floor. The quarantine rooms for everyone who arrived in Isfahan were also placed there. Altogether almost 200 people lived there, and for some time, the carpet workshop was located there too.	North of Chahar bagh Alee
Home 21.	This house was occupied by the administrative staff. It was near the Polish delegated Ministry of Social Affairs and Social Care Inspectorate and the "Iranur" Hotel. In front of the L-shaped, two storey building, arcaded on both sides, there was a garden. Although sanitary and cooking facilities were minimal, the grown-ups managed to organize themselves. A clean <i>aryk</i> was flowing behind the house.	The cross street off Sheikh Bahaie Alee
Home 22.	Undefined function	Not found
Home 23.	Undefined function	Not found
Home 24.	Carpet weaving workshop (according to K. Tomaszuk 2015)	Not found
Home 25.	Undefined function	Not found
Home 26.	Undefined function	Not found
Home 27.	Undefined function /the last number in the Inventory	Not found

INSTITUTIONS / CHURCHES

Armenian hospital	Not found
British hospital	Not found
British Consulate	Not found
Polish Baths – built on purpose, close to the House 8. It was furnished with showers	Not found
Bazaar	City centre, Naghsh-e-Jahan Sqr.
Armenian Apostolic Cathedral of Holy Savior (<i>Surp Amenaprgich, the Vank</i>), built in 1655	Julfa, Vank Street
Saint Jacob Church (<i>Surp Hakop</i>), built in 1607	Not found
Saint George Church (<i>Surp Gevork</i>), built in 1611	Julfa, Hakim Nezami Street
Holy Mother of God Church (<i>Surp Asdvadzadzin</i>), built in 1613	Julfa, Great Maidan Quarter
Saint Stephen Church (<i>Surp Stepanos</i>), built in 1614	Julfa, Between Nazar Ave. and Khagany Street
Saint John the Baptist Church (<i>Surp Hovannes Mgrditch</i>), built in 1621	Julfa, Jarshu Quarter
Saint Catherine Nunnery (<i>Surp Katarine</i>), built in 1623	Julfa, Jarshu Quarter
Holy Bethlehem Church (<i>Surp Betlehem</i>), built in 1628	Julfa, Nazar Avenue
Saint Nicholas Church (<i>Surp Nikolayos Hayrapet</i>), built in 1630	Julfa, west off Charsugh

Wartime number of Home	Description of the building according to <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> and contemporary data (2018-2019)	Old and contemporary address/name of the street
	Church of Saint Gregory the Illuminator (<i>Surp Grigor Lusavoritch</i>), built in 1633	Julfa, Little Maisan Quarter
	Saint Sarkis Church (<i>Surp Sarkis</i>), built in 1659	Julfa, south off Khagany Street
	Saint Menas Church (<i>Surp Minas</i>), built in 1659	Julfa, Tabriziha Street
	Saint Nerses Church (<i>Surp Nerses</i>), built in 1666	Julfa, street off Tabriziha Str.
	Roman Catholic Cathedral of Our Lady of the Rosary (Dominicans?), built in 1681/1705	Julfa, Not found (between Tabriziha and Charsugh Str.)
	Protestant Saint Paul Church, built in 1875	Julfa, Charsugh Street
	Mullah Jacob Synagogue	Not found
	Armenian cemetery with Polish quarter	Julfa, Shiraz Road
	Jewish cemetery Pir-i-Bakran in former village of Linjan, 30 km south-west of Isfahan	Linjan

There is no information in the available sources concerning Homes/Institutions 7, 11A, 12A, 14, 18, and 22, 23, 25, 27. The evidence lists of the places vary, depending on the date: in the article from 10th Jan. 1943, M. Piolun refers to 20 Homes (Kunert 2015, p. 220 and 228) while on 26th July 1942 there were only 7 of them, according to P. Pialucha (Kunert 2015, p. 93) and the in the peak period of Polish people stay in Isfahan the number was 27 Homes and institutions.

Although the result of the search does not seem imposing, further enquiry into records of WW2 Polish expatriates, who settled in Britain, America, Canada, Israel, New Zealand and Australia may add information suitable for reconstruction of the network of Polish “places” within Isfahan. Some more *in situ* searches are also vital to identify hidden or difficult to access buildings and their yards. Modernization of the city encompassed several past decades, but there is still a chance to trace more of them⁷.

4. ISFAHAN – THE FORMER POLISH HOMES AND INSTITUTIONS TODAY

The Roman Catholic convent of the Sisters of Charity remains on the same spot to this day and its chapel contains painting of the Black Madonna. Polish graves from 1942-45 are still in the Armenian cemetery. The convent of Congregation of the Mission (called also Lazarists Brothers) has disappeared from contemporary map of Isfahan.

Further research may rediscover more premises and confirm or reject some statements.

Below, frames from the film by Khosrow Sinai and together with books are compared with contemporary city plans and photographs taken by N. Hassas and rendered accessible by Heritage Office in Isfahan, to confirm the identity of the Homes No. 1 & 2, and 6. Urban research uncovered that there are more locations, particularly in Julfa, undisturbed, so far, by modernization. The architectural character of the buildings in question must be identified and confirmed either by archive documents or relations of the witnesses and *in situ* searches.

Home No. 1.

By looking at the map (Fig. 4.) from 1942-45, Prince's Sarem al-Dowleh residence was located near to the junction of Jahad Str. and Kharazi Str. (Fig. 8.) which can be seen on Google Maps. Today it belongs to Jahad University. The nearby square named Saremieh, confirms former

⁷ Interestingly, in Isfahan specialized tourist trails focus on diversified cultures that once existed there. The episode of Polish people sojourn in the city is not among them.

ownership of the land: park and gardens. As the public is forbidden to photograph the buildings (supposed Home 1 and 1A) and visit them, contemporary photographs of Home 1. were obtained from Isfahan Cultural Heritage Organization together with inventory drawings. A survey of urban documents confirmed that the area was built in recent decades.

The neighbouring, former residence of Prince Ismail Mansoud, which was “an annex” to No. 1. is inaccessible and a record of it is not available so far. Google Maps view confirms, that some elements of the original architecture remain there too, at Saremieh Square, at the corner of Jihad and Kharazi Streets.

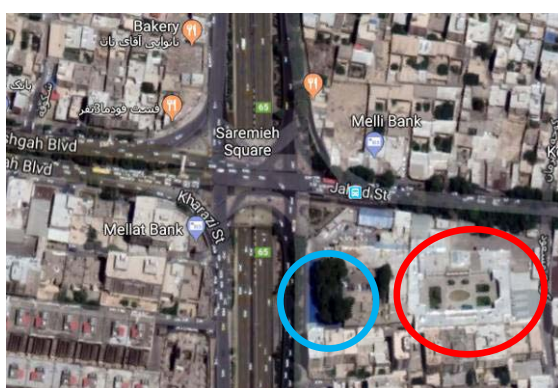

Fig. 9. Prince's Sarem al-Dowleh residence. Google map view of the area where Home No.1. was, and beside it, supposed villa of Prince Mansoud. Name of the square: Saremieh Sq confirms the location.

Ryc. 9. Rezydencja Księcia Sarem al-Dowleh. Mapa Google rejonu, gdzie był Dom nr 1., a obok domniemana willa księcia Mansoud. Nazwa placu Saremieh potwierdza lokalizację.

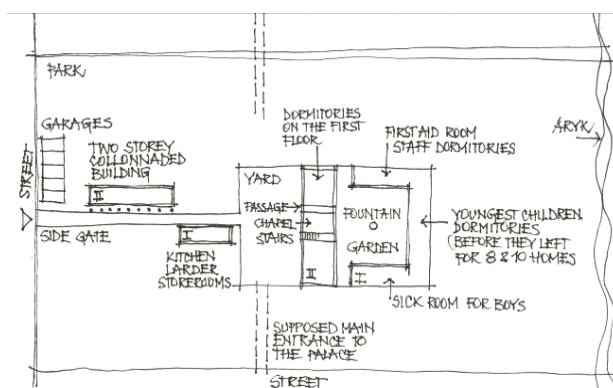

Fig. 10. Memory map prepared on the basis of the descriptions of situation of Home 1. (Isfahan - City of Polish Children).

Ryc. 10. Mapa pamięciowa opracowana na podstawie opisów usytuowania Domu nr 1. (Isfahan – Miasto polskich dzieci). Source/źródło: Maps House, 2019

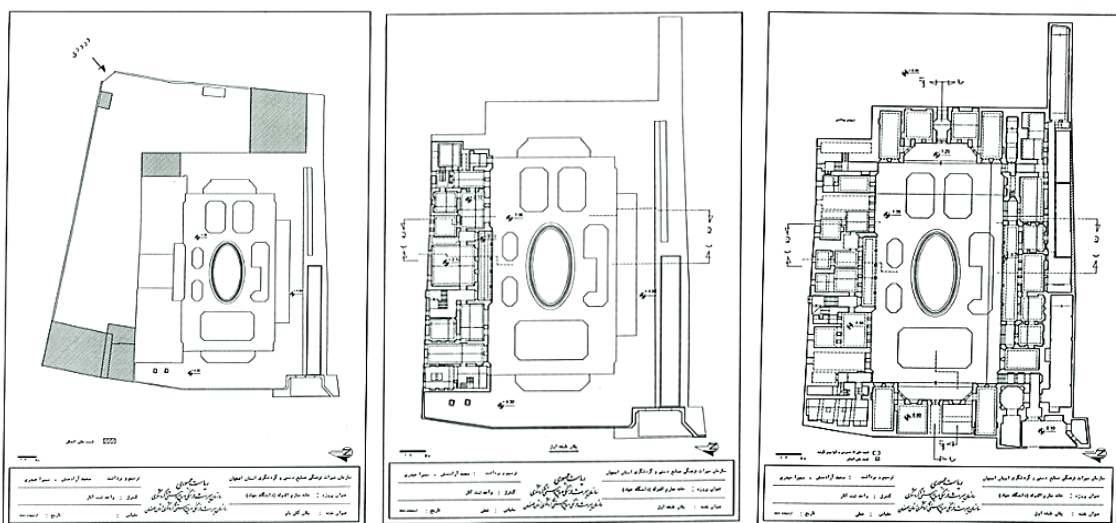

Fig. 11., 12, 13. Prince's Sarem al-Dowleh main residence, now Jahad University. Situation, ground floor plan and upper storey plan of the buildings, inventory drawings, the survey from 2007.

Ryc. 11., 12., 13. Budynek główny rezydencji księcia Sarem-al-Dowleh; obecnie Uniwersytet Jahad. Plan sytuacyjny, przyziemie i piętro budynków. Obtained from/uzyskane z: Isfahan Cultural Heritage Organization Archive, the survey from 2007

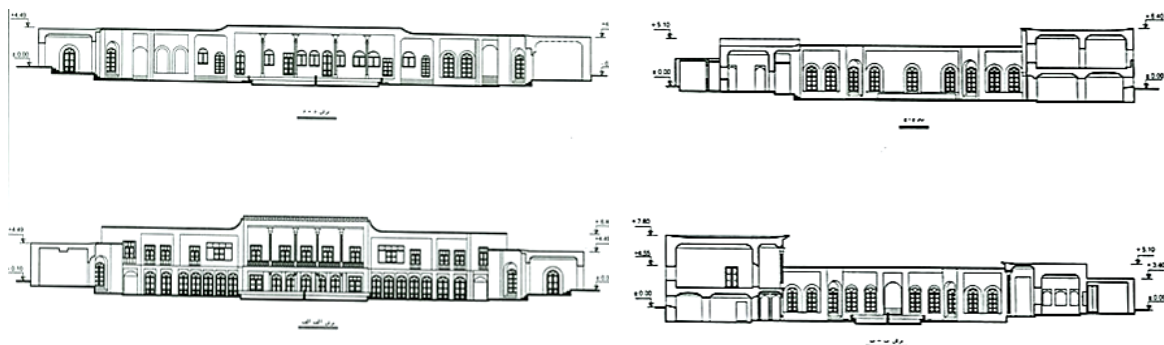

Fig. 14., 15. Longitudinal and cross sections through the court and the main building of the residence, now Jahad University, inventory drawings.

Ryc. 14., 15. Podłużny i poprzeczny przekrój przez dziedzińiec i budynek główny rezydencji, obecnie Uniwersytet Jahad, rysunki inwentaryzacyjne. Obtained from: Isfahan Cultural Heritage Organization Archive, the survey from 2007.

Fig. 16., 17. North frontage of the court of the main building, now Jahad University

Ryc. 16., 17. Północna pierzeja dziedzińca budynku głównego, obecnie Uniwersytetu Jahad. Obtained from: Isfahan Cultural Heritage Organization Archive

Fig. 18., 19. West frontage of the court of the main building, now Jahad University

Ryc. 18., 19. Zachodnia pierzeja dziedzińca budynku głównego, obecnie Jahad University. Obtained from: Isfahan Cultural Heritage Organization Archive

Home No. 6. (the school)

Now it is called the French House (Fig. 20) and belongs to the Faculty of Architecture of Art University of Isfahan. After modernization and some additions, it still has a layout of the former monastery with the entrance yard (now the University yard), church and monastery cloister behind it. Girls school was placed here and girls used to play in the yard, as the other one was restricted for the nuns.

Fig. 20. Julfa, Home No.6. Roman Catholic Church and Armenian Church with their monasteries. Part of the monastery which was Home 6 is now the Faculty of Architecture of Art University of Isfahan. Google map showing contemporary situation.

Ryc. 20. Dom nr 6 w Dżulfie, obok kościołów katolickiego i ormiańskiego i przyległych klasztorów. Część klasztoru, która była Domem 6 jest obecnie Wydziałem Architektury Uniwersytetu Artystycznego w Isfahanie. Sytuacja pokazana na mapie współczesnej Google. Source: Maps House 2019

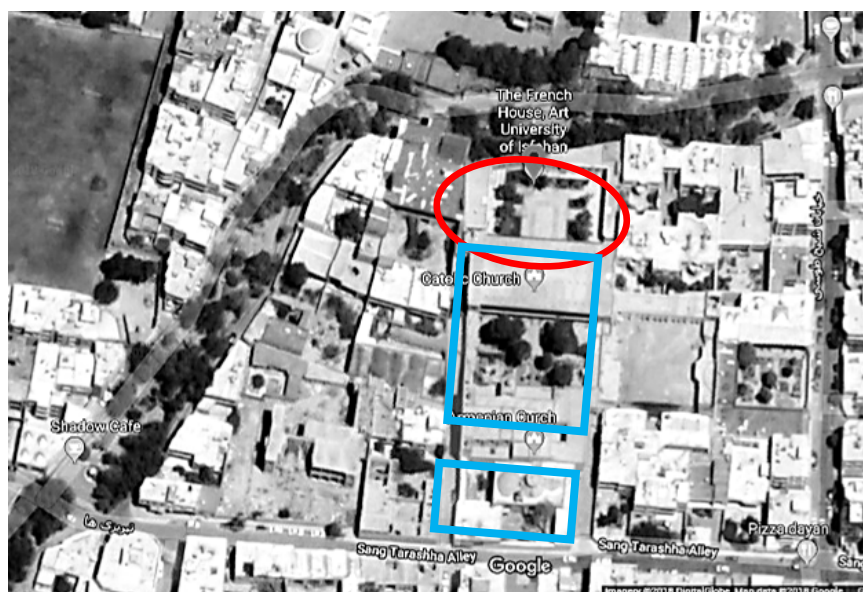

Fig. 21. Julfa. Catholic Church situated next to the Polish Girls' School (Home 6.). Phot.: Forouzan Alagheband

Ryc. 21. Dżulfia, kościół katolicki przylegający do szkoły dziewcząt (Dom nr 6). Fot.: Forouzan Alagheband. Source: Maps Catholic. 2019

Fig. 22. Painting made from the Home No. 8, across the yards, towards the cupola of Catholic Church and its bell tower, painted in 1943 by Danuta Waszczuk. I. Tomaszewski 2015

Ryc. 22. Obraz namalowany przez Danutę Waszczuk; widok z okna Domu nr 8, ponad dziedzińcami, ku kopule ormiańskiej katedry i dzwonnicy. (I. Tomaszewski 2015)

Fig. 23. Interior of the Catholic church in Julfa. Fot.: Forouzan Alagheband. Source: Maps Catholic. 2019

Ryc. 23. Dżulfia. Wnętrze kościoła katolickiego. Fot.: Forouzan Alagheband, Source: Maps Catholic. 2019

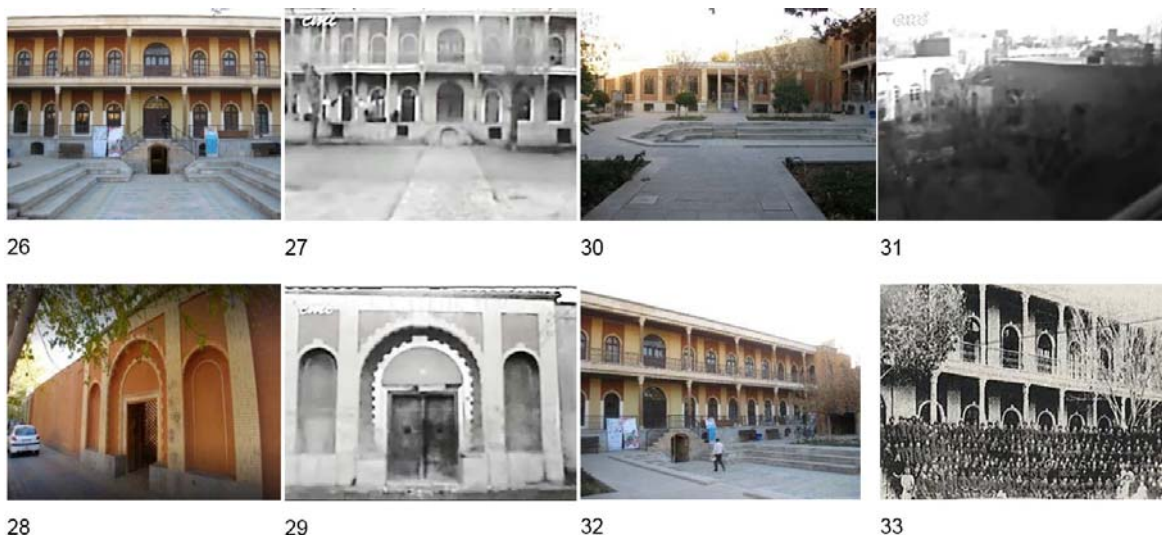

Fig. 26-33. House No. 6. Exterior and interior of the Faculty of Architecture of Art University of Isfahan, as it is now, photos by N. Hassas in 2017 and the photos from the "Lost Requiem" film by Khosrow Sinai from 1983

Ryc. 26-33. Dom nr 6. Widok z zewnątrz i dziedziniec Wydziału Architektury Uniwersytetu Artystycznego w Isfahanie; fot. N. Hassas i kadry z filmu "Lost Requiem" Khosrowa Sinai.

There is, however, no plaque or any other mention at the gates commemorating the building's role during the war. Architectural inventory drawings (Fig. 24, 25) of the University part of it, that are presented below, confirm minor changes to the main building.

Home No. 6 was sometimes called "2", as the girls were moved there from the Convent. Armenian Cathedral and most of the convents with their chapels and five Homes were identified so far by the documents and on the site.

4. DIFFERENT CULTURES MEET

The *Children of Esfahan...* book by Parisa Damandan, tells the story of photos from the archives of Aboo-Al-Ghasem Jala, the photographer, who made a record of Polish refugees' presence in Isfahan. The photographs show how Polish children and grown-ups were seen by Iranian people. Their different looks and blonde hair, girls in short "European" skirts running every day to school, all this caused conflicts with Iranian boys (B. Baghoolizadeh, 2017). The Iranians and Armenians were attracted by the Poles living urban life differently, by their different way of dressing, behaviour and women way of wearing makeup (K. Sinai in Arbuckle 2016). On the other hand, Poles had to watch how they dressed and behaved on the street, as the ways of Iranian people were stricter. "...Although the weather gets too hot during the summer, I have never seen Iranian women without stockings." (P. Damandan, p. 227)

For example, a girl and a boy on a bicycle, from an Aboo-Al-Ghasem Jala photograph cycle together in a courtyard of a house (Damandan, p. 267), in their imagination they probably cycled in the street: in Iran of that time such behaviour was not accepted, while in pre-war Poland it was considered "sporty", but normal. Many habits of Polish refugees were different, so they preferred to be together in the privacy of the spacious and shaded courtyards. Therefore, many Jala's shots concentrate on Polish community activities within the courts of the houses, which were private as far as Iranians were concerned but became public spaces for Poles.

The meaning of a courtyard of an Iranian family house was changed and it served as social space. As a consequence, it became a public space, an "imagined" and at the same time "physical" city within a city, in distinction from the real urban space of the new city around it.

Fig. 34-36. Public space of the courtyard – as interpreted by Polish people.

Ryc. 34-36. Przestrzeń publiczna na dziedzińcu rezydencji – tak Polacy interpretowali te wnętrza. Source: P. Damandan, 2010, Photographs by Aboo al Ghasem Jala p. 229-267.

A house for a family with a yard and garden which was built as a confined space (Soflaei F., Shokouhian M., Mofidi Shemirani S.M., 2016), became a community area, where meals were served, classes took place, children's activities and games were organized and people socialized and rested in the courtyard. The character of Persian courts with trees, flowers and ponds created ideal surroundings to feel safe at last among one's own people. *"The courtyards of small and large houses of the city are usually designed with garden and flower beds filled with plants, almond, fig, and pomegranate trees and rose bushes..."* (Damandan, 2010, p. 113).

In Aboo al Ghasem Jala's photos the courtyards with flowers and trees played an important role. They were also described in diaries written by the Poles: *"...at the end of the day, tired from our daily chores, we would go to the garden and we would sit in our special corner, full of blooms, recount memories and confide in one another and express our worries about our younger brothers and sisters..."* (Isfahan – Miasto p.132-33, transl. T.B-B.)

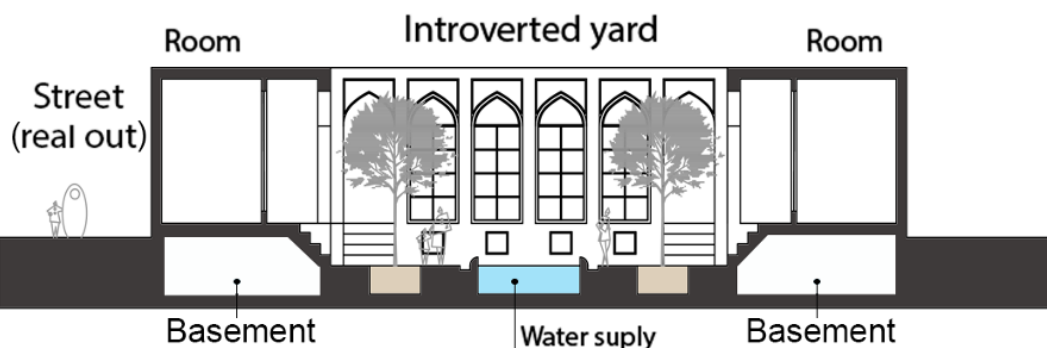

Fig. 37. Section through Persian house adapted to the needs of Polish refugees. First floors were divided into private rooms of different sizes, which were used as dormitories for children and dormitories/rooms for the staff. Drawn by N. Hassas, after the sketch by M. Natanj (private archive)

Rys. 37. Przekrój przez perski dom zaadaptowany dla potrzeb polskich uchodźców. Piętra mieściły prywatne pokoje o różnej wielkości, które były sypialniami dzieci gdzie mieszkali nauczyciele. Rysunek N. Hassas na podstawie szkicu M. Natanj (archiwum prywatne)

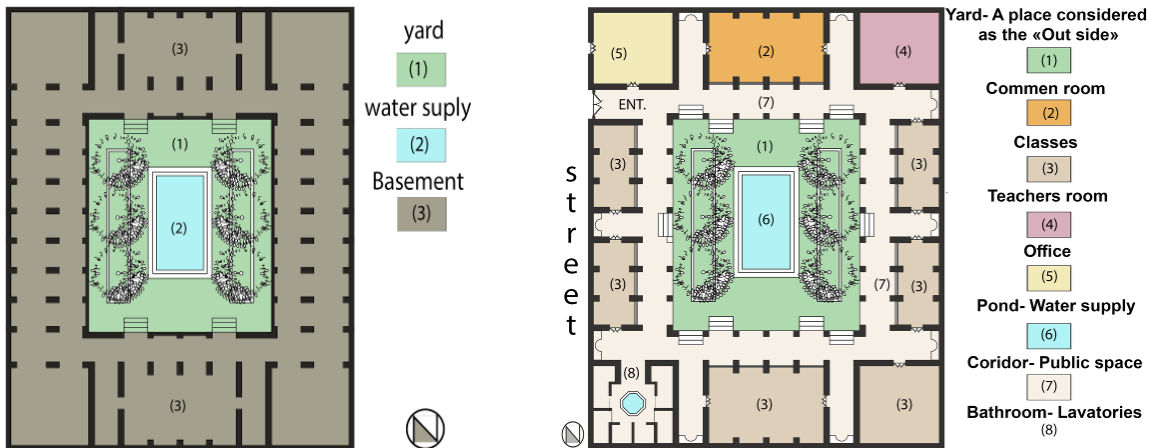

Fig. 38. Schematic layout of functions in Persian house adapted to the needs of Polish refugees. Drawn by N. Hassas, after the sketch by M. Natanj (private archive).

Rys. 38. Schemat rozkładu funkcji w perskim domu zaadaptowanym dla potrzeb polskich uchodźców. Rys. N. Hassas wg. Szkicu M. Natanj (archiwum prywatne)

Adults, as it seems, tried to spend time together in the courtyards, as if they were in their homeland: walking, talking and resting. They were adapting the Iranian home and residence space, created by the local culture, to their quite different needs and way of life.

4. CONCLUSION

Polish civilians have stayed in Iran for over three years, regenerating after dreadful experiences, adjusting themselves to Iranian life and adapting traditional Persian houses for themselves. The Polish community, due to the situation, had worked-out new concepts for using the court garden and the greenery surrounding it and interpreted them as their own “imagined,” and at the same time physical city within a city. In this new situation traditional spaces were redefined, their qualities modified to mimic public spaces, although still within an enclosure. This applied also to interiors, as the change of the character of the yards opened new interpretation for the interiors surrounding them. Colonnades, passages, balconies, galleries and halls were treated as semi-public areas, where classes, workshops, meetings and celebrations by smaller groups took place. Rooms served mostly as common dormitories – private space was sharply limited. Courts, gardens and parks were particularly important for children, allowing classes to be held, meals to be eaten and games to be played in the open for the most of the year. Walled compounds helped to regain identity after war traumas, while people were still living in an alien environment.

Traces of Polish community in Isfahan are invisible now. Personal diaries of the refugees, hidden in archives retain some of the dramas, joys and doubts of that time. In this situation architectural marks evoking the “new way of life” within Iranian city, in Persian homes and within Iranian community almost disappeared, depriving contemporary Iranians of real pride for the attitude of their grandfathers and great-grandfathers, generous hosts in the hard times of the second world war.

ZMIENNA PRZESTRZEŃ PERSKICH DZIEDZIŃCOWYCH DOMÓW UŻYWANYCH JAKO MIEJSCE ZAMIESZKANIA POLSKICH DZIECI PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

1. WSTĘP

Po wybuchu drugiej wojny światowej, pomimo że rząd polski miał zawarty pakt o nieagresji ze Związkiem Sowieckim, we wrześniu 1939 roku Polska została zaatakowana również od wschodu. Setki tysięcy obywateli polskich z części kraju zajętej przez Sowieców zostało deportowanych na Syberię i do Kazachstanu. Również ta część polskiej armii, która wycofała się na wschód, została uwięziona w obozach, które wkrótce okazały się obozami śmierci. Trzydziestego lipca 1941 roku Związek Sowiecki i Polska podpisały umowę (Układ Sikorski-Majski) rozwiązujący kwestię więźniów. Dwunastego sierpnia 1941 roku została na jego mocy ogłoszona amnestia. Dwudziestego szóstego grudnia General Sikorski przybył do Teheranu szukać pomocy dla tysięcy żołnierzy i cywilów, którzy mogli jeszcze i rozpaczliwie pragnęli opuścić Związek Sowiecki. Ratunek przyszedł zbyt późno dla 22000 oficerów, którzy zostali zastrzeleni w Katyniu, Miednoje i innych miejscach eksterminacji zorganizowanych przez Stalina. Ponieważ sytuacja polskich cywili w Związku Sowieckim była dramatyczna (Davies, 2015, p. 26-45), Szach Iranu, Mohammad Reza Pahlavi i rząd zezwolili polskim uchodźcom na przekroczenie granicy sowiecko-irańskiej lądem i przez Morze Kaspijskie.

Tragiczna epopeja armii polskiej i cywilów, którzy znaleźli się w Związku Sowieckim ma stosunkowo skromną literaturę z powodu historycznie niekorzystnej powojennej sytuacji. Doświadczeni tymi wydarzeniami Polacy: dzieci, cywile i żołnierze rozjechali się po świecie. Po wojnie, długie uzależnienie Polski od Związku Sowieckiego spowodowało wymazanie z kart historii Armii Generała Andersa i cywilów, którzy obawiając się komunistycznego reżimu wybrali emigrację. Nie było ośrodka wspierającego, również finansowo, wysiłki by uzyskać pełny obraz tego co się stało. Co zrozumiałe, publikowane dane: dokumenty, opisy, pamiętniki i fotografie dotyczyły ludzi, ich losów, działań, przyjaźni, dramatów i radości. W tle ukazywały się mgliste zarysy architektonicznych „dekoracji”. Tymczasem przestrzeń miasta, w której wszystko rozgrywało się była stworzona przez Persów i dla Persów, a nowi mieszkańcy używali jej w inny sposób. Badania, jakich podjęły się autorki: Iranka i Polka, koncentrują się na aspektach przestrzennych: podatności tradycyjnej perskiej architektury tworzonej dla zupełnie innych potrzeb. Pokazują one także jak niewiele substancji historycznej pozostało w z tamtych dni w Isfahanie.

2. ROZMIESZCZENIE POLSKICH PLACÓWEK W ISFAHANIE

Pierwsza grupa polskich uchodźców dotarła w marcu 1942 roku do przystani w Pahlavi (Bandar-e Azali) na północy Iranu. Łącznie 77000 wojskowych i 43000 cywilów, w tym 20000 dzieci znalazło się w Iranie zanim granica została zamknięta. Niektóre z nich przybywały w charakterze żołnierzy Generała Andersa, inne pod opieką Czerwonego Krzyża. Część uchodźców została skierowana do innych krajów: Syrii i Egiptu, ale większość zatrzymała się w Iranie.⁸

Osiemdziesiąt pięć tysięcy polskich żołnierzy wkrótce opuściło kraj, udając się do Iraku i Palestyny, by ostatecznie we Włoszech walczyć do końca wojny. Polscy cywile pozostali na dłużej i byli przyjaźnie traktowani przez Irańczyków, co potwierdzają pamiętniki z tamtych czasów. (Arbutle, 2016)

W Isfahanie dziewczynki zostały umieszczone w klasztorze sióstr Szarytek, chłopcy zamieszkali u księży Misjonarzy (*fr. Lazarist*). Dzieci pochodzenia żydowskiego były lokowane przy synagodze, a niemowlęta zostały zabrane przez rodzinę prezbiterian. (Tomaszyk, 2017, p. 4)

⁸ Syntetyzujące ujęcie losów cywili w okresie pomiędzy amnestią i początkami ich statusu ekspatriantów jest przedstawione w pracy Barbary Patlewicz *Ludność cywilna i sieroty polskie po "amnestii" 12 sierpnia 1941 roku*.

W Isfahanie, w okresie szczytowym 1942 – 1944 było dwadzieścia siedem punktów służących polskiej społeczności, w tym większość zaadaptowana została na domy dla 3 000 polskich dzieci w różnym wieku. (Tomaszyk, 2015, p. 2.)

Isfahan był miastem zamieszkiwanym przez dużą ormiańską diasporę osiedloną w Julfie (Dżulfie), na południowym brzegu rzeki Zayandeh. Podówczas dzielnicę nazywano Nowa Dżulfa, na pamiątkę armeńskiej Dżulfy, skąd pochodziło wiele rodzin. Od średniowiecza przedmieście rozwinęło się w odrębną część miasta z katedrą i wieloma kościołami i klasztorami obrządku ormiańskiego. (Ryc. 5)

Domy oddane polskim uchodźcom były przekazywane przez bogate perskie i ormiańskie rodziny, które wyprowadzały się w inne miejsca i na ten cel przekazywały miastu swe posiadłości. Umieszczano tam różne grupy Polaków: rodziny, kobiety z dziećmi i dzieci-sieroty bez rodzin. Ponieważ „Domy” dla dzieci funkcjonowały jako szkoły z internatem, te z dzieci, które miały matki, mieszkaly w internatach, a dniem odwiedzin była niedziela. Instytucje takie jak centrum administracji, magazyny, warsztaty, szpital i łaźnia były umieszczone w pozyskanych obiektach. Stąd w Isfahanie pojawiła się sieć ulic i miejsc na co dzień używanych przez Polaków - miasto w mieście. Plan Isfahanu z lat wojny (Ryc. 4) pokazuje centrum miasta i najważniejsze punkty, gdzie mieszkali Polacy i które odwiedzali w różnych sprawach. Pokazuje też „numery administracyjne”, które pozwalały na zarządzanie budynkami i organizację społeczności. Były dwa skupiska tych „polskich” miejsc: jedno w centrum miasta, a drugie w Dżulfie. Cmentarze, a w szczególności Cmentarz Ormiański przy Bulwarze Soffeh w Dżulfie, z polską kwaterą były także miejscem odwiedzin. Polacy żydowskiego pochodzenia byli grzebani na starożytnym Cmentarzu Żydowskim Pir-i Bakran we wiosce Linjan, 30 km na południowy zachód od Isfahanu. Mapa polskich domów zmieniała się w czasie: najpierw dzieci zostały przeniesione z klasztorów do internatów – „Domów”. Później, gdy grupy dorosłych i dzieci zaczęły wyjeżdżać do Australii, Nowej Zelandii, Afryki i Ameryki, liczba lokalizacji zmniejszyła się.

Mimo że Irańczycy nazywali przybyszy „smutnymi ludźmi”, Polacy stworzyli własne organizacje, wydawali pisma, prowadzili warsztaty i sklepy, które dostarczały brakujących towarów i usług. Powstały piekarnie, szwalnie, nawet polska wytwórnia dywanów, polska łaźnia (z prysznicami), nawet świnki były hodowane w Dżulfie, mimo że w Iranie wieprzowiny nie je się. (Davies, 215, p. 213)

Tolerancja była wyraźnie widoczna w kontaktach polskich i ormiańskich kobiet, które współpracowały ze sobą na wiele sposobów. Wykazywali się nią również ormiańscy arystokraci, którzy nie tylko użyczali domów, ale również wypożyczali dywany, tkaniny i meble na polskie kościelne i świeckie uroczystości (Arbuckle 2016, Sinai 1983, Beaupre 1987)

Pierwszy „Dom”, rezydencja położona na zachodnim krańcu Starego Miasta otrzymał numer 1, a sąsiednia posesja później pozyskana, numer 1A. Przy alei Czahar Baghu znajdowało się pięć zakładów: Domy: 4, 5, 9, 20 i biura Ekspozytury Rządu. Następne lokalizacje o numerach 2-12 (po likwidacji „2” u Sióstr) były w Dżulfie (Rys. 5., Tabela 1). Mieszkali tam Ormianie, znajdowała się Katedra Apostolskiego Ormiańskiego Kościoła i dwanaście mniejszych kościołów i klasztorów chrześcijańskiego, ormiańskiego obrządku. Liturgia i kościoły Ormian służyły dając duchowe wsparcie ludziom, którzy doświadczyli strasznych przeżyć.

Niestety, większość budynków oznaczonych na starej, wojennej mapie „polskiego” Isfahanu (Ryc. 8.) jest rozebrana, a działki zabudowane, jak wynika z Tabeli 1. Przebieg ulic uległ również zmianie za sprawą przelotowych połączeń, które przecięły organizm starego miasta

3. “DOMY” POLSKICH DZIECI

W ciągu ostatnich sześćdziesięciu lat opublikowanych zostało po polsku i angielsku kilka pozycji książkowych, w których życie w Isfahanie zostało opisane i pokazane na oryginalnych fotografiach. Niektóre z nich dają informację o tym jak perska architektura została zaadaptowana na Domy. *Isfahan - miasto polskich dzieci*, Ireny Beaupre-Stankiewicz, *Polish Children in Isfahan 1942–1944* Krystyny Tomaszyc i jej artykuł w *Cosmopolitan Review* z 2015 roku, Album fotografii Abolqasem

Jala opracowany przez Parisę Damandan, "Trail of Hope" Normana Daviesa i kilka innych należą do najważniejszych. Materiały obejmują także film z 1982 *Lost Requiem* Khosrowa Sinai. Jednak większość tych źródeł koncentruje się na historii ludzi; architektura pozostaje tłem, jest pokazywana we fragmentach i wzmiankowana w ten sam sposób. Wyjątkiem jest książka *Isfahan miasto polskich dzieci*, która zawiera fragmenty pamiętników i powojenne wspomnienia. Te opisy dają wgląd w przestrzenny układ tymczasowych miejsc zamieszkania stworzonych przez społeczność polską w rezydencjach i domach Irańczyków.

Opis Domu nr 1. Jest znany dzięki Aleksandrze Jarmulskiej-Rymaszewskiej, która opiekowała się tamtejszymi dziećmi. Opisuje ona największą posiadłość, jaka była zajmowana przez Polaków w Isfahanie. Była to letnia rezydencja księcia Soremidoule (Sarem-al-Dowleh), arystokraty, który oddał swój dwukondygnacyjny letni dom i sąsiadujące z nim budynki leżące w pobliżu jego głównego pałacu. Posiadłość otaczał cienisty, parkowy ogród, przez który przepływał *aryk*, nawadniający kanał, używany także przez praczki.

Do Domu nr 1. wchodziło się przez boczną bramę, w pobliżu książęcych garaży. Pierwszy parterowy budynek stojący wzdłuż „dróżki” wspierał się na rzędzie białych kolumn. Z tarasu przed nim wchodziło się do sypialni, łazienek i przestronnej sali używanej w różny sposób. Dalej, po przeciwnej stronie drogi był budynek gospodarczy, a w nim magazyny i kuchnia. Potem wchodziło się na obszerny dziedziniec, który zamykała bryła głównego „Domu”. Miał on dwie kondygnacje, ściany parteru ozdobione niebieskimi i beżowymi płytkami (rys. 8, 9.). Zamiast okien miał w otworach okiennych muszaraby wykonane z cegły, umożliwiające cyrkulację powietrza i chłodzące dom latem, ale niewygodne zimą. Główna sala została przekształcona w kaplicę. Po jej prawej stronie znajdowała się klatka schodowa na piętro, gdzie były sypialnie, a po lewej przejście na dziedziniec leżący za budynkiem. Ten dziedziniec otoczony był trzema skrzydłami oficyn, gdzie ulokowane były: pokój pierwszej pomocy, biura, sypialnie obsługi i nauczycieli i sypialnie najmłodszych dzieci, zanim po przybyciu kolejnych ich grup zostały przeniesione do Domów 9 i 10. Pokój chorych niezakaźnie był tam również urządzany czasowo. Dziedziniec i otaczający go ogród były używane na wiele sposobów: gdy było ciepło na naukę, jako jadalnia i plac gier i zabaw. Lekcje odbywały się w sypialniach lub na dworze. Główny wjazd prowadzący do pałacu księcia był używany podczas uroczystości i goście wjeżdżali wtedy prosto na dziedziniec Domu.

Ten opis był wystarczająco jasny by zrekonstruować zarys tej części posiadłości, w której mieszkały dzieci. Niektóre wspomnienia dotyczące innych budynków były podobnie dokładne.

Wiosną 1943 roku następną, sąsiednią posesję została wynajęta od księcia Mansouda. Była to nowoczesna (1943) willa w ogrodzie. Oznaczona numerem 1A, używana była przez personel i dzieci starsze chodzące do szkoły w „1”. Odbywały się tam również kwarantanny nowoprzybyłych, a później zgrupowania przed wyjazdami do Afryki, Australii, Nowej Zelandii i baza harcerskich obozów.

Domy i instytucje były rozrzucone w centrum na powierzchni 2,5 x 1,5 km, podczas gdy w Dżulfie, na południowym brzegu rzeki Zayandeh pozostałe budynki były bliżej siebie, na powierzchni mniejszej niż 2 x 1 km.

Badania przeprowadzone *in situ* przez Najmeh Hassas pozwoliły na zlokalizowanie głównych ośrodków religijnych, cmentarzy, ale tylko pięć Domów, o których była mowa w pamiętnikach dzieci i innych źródłach. Wyniki są zebrane w Tabeli 1.

Tab. 1. Charakterystyka polskich Domów i instytucji w Isfahanie w latach 1942-45. Opracowanie na podstawie książek *Isfahan - miasto polskich dzieci* Ireny Beaupre-Stankiewicz, *Polish Children in Isfahan 1942-1944* Krystyny Tomaszuk, *Polacy w Iranie 1942-1945* Andrzeja Kunerta. W tabeli budynki istniejące i zidentyfikowane podczas badań są zaznaczone szarym kolorem.

Numer Domu w czasie wojny	Opisy budynków zgodnie z tekstami <i>Isfahan miasto polskich dzieci</i> , <i>Polish Children in Isfahan 1942-1944</i> , <i>Polacy w Iranie 1942-1945</i> oraz współczesnym danymi (2018-2019)	Dawna i obecna nazwa ulicy
Dom 1.	Od wiosny 1942 największy dziedziczny dom, własność księcia Soremidoule / Sarem al Dowleh, z dużym ogrodem i parkiem został zamieszkały przez dziewczęta. Szeroka ścieżka prowadziła od wejścia przy garażach najpierw do jednokondygnacyjnego budynku z tarasem i kolumnadowym podcieniem, skąd wchodziło się do sypialni i łazienek, a do dużej sali, która była pełniła różne funkcje. Dalej, w budynku po prawej stronie była kuchnia i magazyny. Droga otwierała się na dziedziniec, na zamknięciu którego była biała, dwukondygnacyjna rezydencja. Majolikowa, niebiesko-beżowa mozaika zdobiła parter, którego otwory okienne, w miejsce szyb wypełniała ceglana <i>muszaraba</i> . <i>Centralna, główna sala została przeznaczona na kaplicę. Po prawej stronie jej znajdowała się klatka schodowa na piętro, gdzie były sypialnie, a po lewej sklepione przejście przez budynek prowadziło na tylny dziedziniec wyłożony płytami i z fontanną pośrodku. Dziedziniec ten otoczony był z trzech stron parterowym budynkiem, w którym były ambulatorium, izolatka, sypialnie personelu, biura i sypialnie najmłodszych dzieci, zanim przeniesiono je do Domów 8 i 10.</i>	Centrum miasta Saremieh / Jahad Str.
Dom 1A.	Od wiosny 1943 sąsiadująca z Nr 1 i jego „filia”. rezydencja księcia Ismaila Mansuda (1A). Funkcja mieszana: nauczyciele i pracownicy Domu 1., dodatkowe sypialnie dziewcząt chodzących tam do szkoły, kwarantanna przybywających, zgromadzenia przed wyjazdami, zajęcia harcerzy.	Centrum miasta Saremieh / Jahad Str.
Dom 2 (instytucja)	Francuskie Siostry Miłosierdzia (Szarytki): ich klasztor przyjął 150 pierwszych dziewcząt na jeden rok. Potem dzieci zostały przeniesione do Domu 6 w Dżulfie, a po kolejnym roku do 10. Dom 6 to obecnie Wydział Architektury Uniwersytetu Artystycznego w i jest znany jako „Francuski Dom”. Według książki <i>Isfahan – miasto...</i> s. 135-136 (Beaupre 1987) w pobliżu mieścił się „klasztor lazarystów”, do którego chodzono na spacer. Klasztor otoczony był murem z czarną, wysoką bramą i składał się z trzech odrębnych części: kaplicy leżącej „na osi” i poprzedzonej dziedzińcem z sadzawką. Wejście do kaplicy prowadziło po schodach. Po prawej stronie znajdował się klasztor (klauzura), po lewej szkoła z sypialniami i ogrodu położonego za kaplicą. (kwestia „lewej” i „prawej” strony jest różna w dwóch wspomnieniach: s. 134 i s. 136.) Szkoła była na poziomie podstawowym i miała jedną klasę gimnazjalną. W kaplicy została wmurowana tablica z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Temat jest poruszony w rozdziale 4.	Centrum miasta Sheik Bahai Alee /
Dom 2*	Nowa lokalizacja przeniesionej z klasztoru (instytucja 2) w 1943 szkoły i internatu dla dziewcząt, który przyjął też w 1944 roku dziewczęta z Nr 6. Dom numer 2* był szkołą koedukacyjną, na poziomie gimnazjum i liceum. Dżulfa była wówczas błotnistym przedmieściem, a w budynku No.2. początkowo nie było światła. Dom miał rzut litery „L”, był biały, dwukondygnacyjny z kolumnowym podcieniem na parterze i długim balkonem na piętrze. Sypialnie uczniów i nauczycieli mieściły się na piętrze. Dziedziniec był częściowo wyłożony kamiennymi płytami. Oficyny z kuchnią znajdowały się po jednej stronie, a cienisty ogród po drugiej, a za nim główne wejście od ulicy. Kuchnia obsługiwała także Dom 2 A (?). Przy wejściu znajdował się niewielki budynek z mieszkaniem stróża, a na piętrze była sypialnia uczniów i pokój nauczyciela. Później, ten tzw. „koci stryszek” stał się pomieszczeniem do nauki dla ostatnich klas gimnazjalnych.	Dżulfa
Dom 2A	Dom 2A stanowił filię Domu 2., mieszkali w nim chłopcy. Po dwóch stronach pokrytego płytami dziedzińca znajdowały się dwa boiska do siatkówki. W szkole klasy były koedukacyjne, chodziły do nich dziewczęta z Domu 2. Sypialnie, w których także odbywały się lekcje, były na pierwszym piętrze.	
Dom 2 B.	Dom Związku Nauczycielstwa był oddzielony od ulicy wysoką ścianą, a po otwarciu bramy po kilku stopniach w dół schodziło się do frontowego ogrodu, otoczonego z	Dżulfa

Numer Domu w czasie wojny	Opisy budynków zgodnie z tekstami <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> oraz współczesnym danymi (2018-2019)	Dawna i obecna nazwa ulicy
	trzech stron dwukondygnacyjnym budynkiem. W jego centralnej części, w dużych pokojach była czytelnia, pokój wykładowy i świetlica. Odbýwały się tam lekcje angielskiego i słuchano radia. Miały tam miejsce zebrania nauczycielskie i konferencje związane z programami nauczania. W bocznych skrzydłach małe pokoje zajmowali nauczyciele, niektórzy z rodzinami i krewnymi. Kuchni nie było i posiłki wydawano w Domu 2. albo w innych placówkach.	
Dom 3.	Klasztor Zgromadzenia Misjonarzy (Bracia Łazaryści), nazywani też Salezjanami. Dom był na tyłach ogrodu Domu 4, leżał w zaułku, przecznicy Chahar bagh, wzdłuż której płynął aryk. W klasztorze działała szkoła dla chłopców, do której dochodzili też chłopcy z Domu 4. Chłopcy (około 60) przebywali w klasztorze pierwszy rok, po czym zostali przeniesieni do Domu 15. Budynek był piętrowy, z kolumnadą na dwóch elewacjach i z dziedzińcem. Stał w zadrzewionym ogrodzie, przez który przepływał ten sam aryk, który płynął ulicą.	Położony za Domem nr 4 boczna Chahar bagh
Dom 3*	Dom, uznawany za „nowoczesny” znajdował się w pobliżu i po tej samej stronie ulicy co Dom nr 2. Wejście prowadziło przez bramę-pasaż gdzie było dwoje drzwi do dwóch pokoi o oknach wychodzących na ogród. Za nim znajdował się budynek przypominający pałac. Wchodziło się do niego po dwunastu schodach Balkon pierwszego piętra podtrzymywały kolumny. We wnętrzu, po przejściu niewielkiego holu, wchodziło się do przestronnej sali, o wielu oknach otwierających widok na tylny ogród. Wejście do niego prowadziło po dwunastu kamiennych stopniach. Była to sypialnia 40 dziewczynek. Po lewej i prawej stronie w mniejszych pokojach mieszkali nauczyciele. Nieco dalej, położony trochę niżej był budynek ze stołówką i kuchnią z ogrodem gospodarczym. Tam hodowano świnkę.	Dżulfa
Dom 4.	Dom był usytuowany w pobliżu Mostu o Trzydziestu Trzech Łukach i wchodziło się do niego prosto z ulicy. Wejście na dziedzińiec-ogród prowadziło przez długie przejście o czarno-białych płytach na podłodze. Z niego można było wejść do dwóch pokoi o oknach wychodzących na ogród: po prawej była jadalnia a po lewej sala z kolumnami - klub polski. Klub polski był centrum życia kulturalnego Polonii i miejscem nauki języka angielskiego. Na końcu korytarza była kuchnia i część gospodarcza; dalej pomieszczenia zaplecza, a na piętrze 5 sypialni dla około 40 chłopców 7-15 lat. Młodzi z nich uczyli się u łazarystów (Dom 3) a starsi w gimnazjum w Domu 9. W książce A. Kunerta znajduje się informacja, że warsztaty (miedzio- i srebrorownicze) też się tam znajdowały. W domu mieszcili się także mieszkania pracowników Ekspozytury Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Isfahanie.	Centrum miasta Chahar bagh
Dom 5.	Znajdował się na po tej samej stronie ulicy do Dom 4, niemal naprzeciwko budynku Ekspozytury Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Isfahanie. Dwukondygnacyjny budynek na parterze, od strony ulicy miał wysoko umieszczone małe okienka. Wzdłuż fasady biegła kolumnada, a na pierwszym piętrze był kryty dachem balkon z kolumnami. Od strony ogrodu dom miał centralnie umieszczony portyk z dwiema kolumnami, a po obu stronach, na parterze duże okna. W ogrodzie były owocowe drzewa, altanki, studnia i przepływał tam aryk. W oficynach w ogrodzie znajdowały się łazienki, ubikacje i pralnia. Klasy mieściły się na parterze, a sypialnie dziewcząt we wieku 6-11 lat na pierwszym piętrze.	Centrum miasta Chahar bagh
Dom 6. Dom 6A	Dom był położony w bocznej uliczce, wzdłuż której płynął aryk. Za murem rozciągał się cieniasty dziedzińiec ze studnią po prawej stronie. Zamykał go długi, dwukondygnacyjny budynek, przed którym był taras. Budynek posiadał balkon. Po lewej stronie brama pomiędzy budynkami magazynowymi prowadziła na drugi dziedzińiec z domem 6 A, który prawie przylegał do rezydencji ormiańskiego biskupa Akhbara. Droga do gimnazjum prowadziła przez przykościelny ogród. Dom nr 6 był zajmowany przez dziewczęta przeniesione z klasztoru sióstr Szarytek. Drugi budynek (6 A) był zamieszkały od października 1942 przez starsze dziewczęta-żołnierzy (junaczki), które uczyły się w gimnazjum, a potem w liceum. Ich sypialnie, a także pokoje nauczycieli i przez jakiś czas dziewcząt, które uczyły się w warsztacie tkackim dywanów, znajdowały się na parterze i na piętrze. W budynku na parterze był także niewielki pokój chorych. Podczas złej pogody w sypialniach odbywały się zajęcia szkolne. W Domu 6 i 6 A mieszkało łącznie około 300 dziewcząt. Po tym jak z Domu	Julfa, Obecnie należy do Faculty of Architecture of Art University of Isfahan Nazywany "Francuskim Domem"

Numer Domu w czasie wojny	Opisy budynków zgodnie z tekstami <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> oraz współczesnym danymi (2018-2019)	Dawna i obecna nazwa ulicy
	6 A we wrześniu 1944 roku duża ich grupa wyjechała do Nowej Zelandii zostało tylko 40 dziewcząt, które 6 października 1943 roku zostały przeniesione do Domu nr 6. Następnie, 6 października 1945 dzieci z Domu 15 zostały również tam przeniesione. Obecnie w budynku „6” mieści się Wydział Architektury Uniwersytetu Artystycznego w Isfahanie, znany jako “the French House”	
Dom 7. (1)	funkcja nieokreślona	Dżulfa
Dom 7 (2) Dom 7 A (2)	W przecznicy, na zachód od Chahar bagh. Dom 7 został otwarty w grudniu 1943 roku, dla sierot z Ashabad – z ostatniego transportu, jaki opuścił ZSRS. Ta grupa przeżyła szczególnie dramatyczne wydarzenia w ZSRS i w drodze do Iranu. Było w niej 70 chłopców i 40 dziewcząt, które umieszczono w dwóch budynkach. Po dziewięciu miesiącach grupa wyjechała do Nowej Zelandii, a Dom został zamknięty. (Tomaszyk, 217, p. 64)	Centrum miasta, In the cross street, west of Chahar bagh
Dom 8	„Przez most, w kierunku Ormiańskiej Katedry i w prawo w boczną uliczkę” (Beaupré, 1987, p. 159). Dom składał się z dwóch budynków: północnego i południowego, przed którym był betonowy taras. Dziedziniec pomiędzy nimi ocieniony był drzewami. Mieszkały tam dzieci do 7 roku życia, a zajęcia szkoły podstawowej odbywały się na balkonie pierwszego piętra, na który otwierały się pokoje sypialne. W budynku była kuchnia i stołówka, które obsługiwały również Dom 8 A. W pobliżu Domu nr 8 została wybudowana łaźnia.	Dżulfa
Dom 8A	Dom nazywany był “małą Ósemką” i mieściło się tam gimnazjum dla dziewcząt od 8 do 10 lat. Znajdował się za zakrętem, obok Katedry Ormiańskiej. Długa i ciemna brama prowadziła na dziedziniec zamknięty z dwóch stron dwukondygnacyjnymi budynkami z małymi kopułkami. Wprost na dziedziniec otwierało się dużo przeszklonych drzwi, które, gdy było ciepło były otwarte, a zimą zamykano je. Duże sale były zamienione na sypialnie, a w mniejszych mieszkał personel. Ściany były pomalowane na białą, a na podłodze były płytki. Posiłki wydawane były w Domu nr 8. Z tego budynku pochodzą akwarele (namalowane z okna pokoju) przez uczennicę Danutę Waszczuk.	Dżulfa, boczna uliczka za Katedrą Ormiańską /
Dom 9	Dom nr 2 u sióstr Szarytek został zlikwidowany w kwietniu 1943 roku. Połączone klasy z Dwójki i Domu nr 6 (po wyjeździe dużej grupy dzieci) kontynuowały naukę w gimnazjum, które mieściło się w Domu 9. Od grudnia 1943 nową „Dwójką” został Dom w Dżulfie, mieszczący koedukacyjne gimnazjum i liceum, który „przejął” wszystkie dziewczęta, co potwierdza A. Kunert (s. 220). Budynek był szary na zewnątrz i w środku. Wchodziło się do niego prosto z ulicy, przejściem przez budynek, na dziedziniec ograniczony oficynami w kształcie litery „L” i murem. Miał dwie kondygnacje i dwie klatki schodowe, a od strony ogrodu, na piętrze długi balkon. Francuskie okna prowadziły do sypialni, których część miała okna wychodzące na główną ulicę, a część ciemniejszych pokoi na podwórzu. Parter był zajęty przez biura i sypialnie dyrektora i nauczycieli. W jednym skrzydle oficyn mieściły się kuchnia, magazyn, umywalnie i sypialnie pracowników technicznych. Na wprost, w murze była brama, a za nią platanowy gaj, gdzie odbywały się zajęcia szkolne. Stoły przenoszono na podwórzu, na posiłki. Do gimnazjum uczęszczali na nie także chłopcy z Domu 4. W niedziele na dziedzińcu odbywały się msze.	Centrum miasta, Chahar bagh
Dom 10	Dom ten nazywany był “pudełko czekoladek” i mieszkały w nim najmłodsze, osierococone dziewczynki i chłopcy. Informację tę również potwierdza A Kunert (s. 220). Gdy zrobiło się w nim zbyt ciasno, otwarto Dom nr. 8 w Dżulfie. Kiedy większość dzieci została wysłana do Afryki, Nowej Zelandii i Syrii, przedszkole zostało przeniesione do Domu 8. i Dom nr 10 został zamknięty.	Entrum miasta, Kashani Str.
Dom 11	Sanatorium, w którym dzieci przebywały po pobycie w szpitalu lub gdy były słabe. Mogło tam przebywać równocześnie 48 dzieci. Nauka tam organizowana nie była traktowana priorytetowo. Najważniejszy był wypoczynek, dobre odżywianie i leczenie, jeśli było potrzebne. Dom 11 był administrowany przez Dom 12.	Dżulfa, Nazar Alee /
Dom 11A	funkcja nieokreślona	Dżulfa, Marnan Str.
Dom 12	Ładna, nieduża willa z balkonami od frontu i ogrodu, o czarnych, żelaznych balustradach, została oddana polskim dzieciom przez rodzinę Ormian, która wyprowadziła się do małego domku na terenie sadu. Malowane sztukaterie	Dżulfa Nazar Alee

Numer Domu w czasie wojny	Opisy budynków zgodnie z tekstami <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> oraz współczesnym danymi (2018-2019)	Dawna i obecna nazwa ulicy
	przedstawiające róże, tworzyły pasy na gzymsach i girlandy nad nadprożami drzwi i okien. Dziedziniec był wybrukowany, a za nim zaczynał się zapuszczony ogród/sad. Ogród ten przylegał do drugiego, podobnego. Na parterze znajdowały się klasy, stołówka, ze spiżarnią i zapleczem, pralnia i pomieszczenia pomocnicze. W obszernym holu willi wisiało duże lustro w mozaikowej ramie. Balkon na piętrze zajmował całą długość budynku i na niego otwierały się sypialnie dziewcząt i personelu. Na parterze znajdowały się klasy, stołówka, kuchnia ze spiżarnią i zapleczem, pralnia i pomieszczenia gospodarcze. Szkoła miała tylko cztery klasy: trzecią, czwartą, piątą i szóstą.	
Dom 12A	funkcja nieokreślona	
Dom 13	Ekspozytura Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Isfahanie. Na pierwszym piętrze znajdowały się biura zajmujące się zabezpieczeniem wszelkich dostaw dla polskiej społeczności w Isfahanie. Po przejściu przez bramę, po lewej stronie znajdowały się pokoje pierwszej pomocy, przychodnia dentystyczna i apteka.	Centrum miasta, Chahar bagh
Dom 14.	funkcja nieokreślona	Nie znaleziony
Dom 15.	Dom znajdował się przy wylotowej drodze w kierunku Shiraz, na przedmieściach Dżulfy. Wysoki mur z bramą osłaniał wnętrze posesji. Budynek był dwukondygnacyjny, z długimi bocznymi skrzydłami tej samej wysokości. W części głównej znajdowały się biura, izolatki chorych i mieszkanie dyrektora. W bocznych skrzydłach były sypialnie dla około 100 chłopców, kuchnia i pomieszczenia gospodarcze. Przez większą część roku zajęcia szkolne i posiłki odbywały się w ogrodzie. Dom był otoczony parkiem, a otwarta przestrzeń wkoło zapewniała świeże powietrze, toteż był wykorzystywany na harcerskie zajęcia i obozy. Dom istniał niemal do końca pobytu polskich dzieci w Isfahanie.	Dżulfa, droga na Shiraz/
Dom 16.	funkcja nieokreślona	
Dom 17.	Dom nr 17 leżał we wschodniej części Isfahanu i był letnią rezydencją bogatej perskiej rodziny, która przeniosła się do Teheranu, zostawiając dom polskim dzieciom. Urządzono tam szkołę z pełnym dodatkowym wyposażeniem t. j. stołówką, kuchnią, magazynami i pralnią, które znalazły się w suterrenach budynku. W drugim budynku były separotka dla chorych i ambulatorium. Oba budynki były dwukondygnacyjne i pomalowane na biało. Budynek główny miał mały taras na parterze i balkon podparty czterema kolumnami. Łącznie zamieszkała tam setka dzieci w wieku od 3 do 12 lat. Ich sypialnie, a także sypialnie nauczycieli i pracowników znajdowały się na piętrze w obu budynkach. A. Kunert podaje (s. 220), że mieszkali tam głównie dzieci osierocone. W drugim budynku mieszkały również dziewczęta, które uczyły się w warsztacie dywanów.	City Centre, Amadegah Street
Dom 18.	funkcja nieokreślona	
Dom 19.	Szpital był jednokondygnacyjnym budynkiem i wysokich suterrenach, gdzie było biuro, kuchnia, pralnia, umywalnie z prysznicami i magazyny. Ulica, przy której znajdował się nie miała drzew, a po jej dwóch stronach płynęły <i>aryki</i> . Po obu stronach ciągnęły się niemal identyczne mury odsłaniające wnętrza posesji. Sam budynek był wyposażony w kraty w oknach i przy wejściach. Sklepienie przejście prowadziło na dziedziniec. W tym przejściu znajdowały się drzwi, z których prawe prowadziły do trzech "szpitalnych" pokoi, które tworzyły amfiladę, a po prawej do małych pokoi, w których mieszkał personel szpitala. Kilka zasadniczych braków: układ pokoi szpitalnych, brak odpowiednio dużego podwórza lub ogrodu i głęboki, brudny <i>aryk</i> spowodowały, że placówka została zamknięta w sierpniu 1944.	Centrum miasta, Sheikh Bahaie St.
Dom 20.	Dwukondygnacyjna kamienica bez ogrodu i dziedzińca, z wejściem z ulicy znajdowała się w północnym końcu Chahar bagh, po tej samej stronie co Ekspozytura. Okna parteru wychodziły na ulicę, a na piętrze był wąski balkon z otwierającymi się do pokoi porte-fenetre. Na parterze po jednej stronie mieściły się biura zaopatrzenia (w żywność, wyposażenie, odzież), które obsługiwały wszystkie Domy oraz instytucje. Po drugiej stronie wejścia były sypialnie pań pracujących w szwalni. Na parterze znajdowała się także duża i wysoka sala z przeszkłonym stropem i bezpośrednim wejściem z ulicy, w której odbywały się spotkania i	Centrum miasta, north of Chahar bagh

Numer Domu w czasie wojny	Opisy budynków zgodnie z tekstami <i>Isfahan miasto polskich dzieci, Polish Children in Isfahan 1942-1944, Polacy w Iranie 1942-1945</i> oraz współczesnym danymi (2018-2019)	Dawna i obecna nazwa ulicy
	uroczystości. Szwalnia, która zaopatrywała dzieci w ubrania znajdowała się na piętrze i mieściły się tam także pokoje kwarantanny, którą przechodzili wszyscy przybywający do Isfahanu. W budynku mieszkało prawie 200 osób i przez jakiś czas działał tam także warsztat tkalni dywanów.	
Dom 21.	Dom zajmowany był przez urzędników biur. Leżał w pobliżu budynku Polskiej Delegatury Ministerstwa Spraw Socjalnych i Inspektoratu Opieki Społecznej, i ówczesnego hotelu „Iranur”. Ogród poprzedzał wejście do dwukondygnacyjnego budynku na rzucie litery „L”, z kolumnadą z dwóch stron. Mimo że warunki sanitarne i możliwość gotowania były minimalne, dorośli dawali sobie radę, korzystając z wyposażenia innych Domów. Za domem płynął czysty <i>aryk</i> .	Centrum miasta, przecznica Sheikh Bahaie Str.
Dom 22.	funkcja nieokreślona	Nie znaleziony
Dom 23.	funkcja nieokreślona	Nie znaleziony
Dom 24.	Warsztat dywanierski: grupa 16 szkolonych dziewcząt (K. Tomaszuk 2017)	Nie znaleziony
Dom 25.	funkcja nieokreślona	Nie znaleziony
Dom 26.	funkcja nieokreślona	Nie znaleziony
Dom 27.	Ostatni numer w spisie budynków – funkcja nieokreślona	Nie znaleziony

INSTITUTIONS / CHURCHES

Szpital ormiański	Nie znaleziono
Szpital brytyjski	Nie znaleziono
Konsulat brytyjski	Nie znaleziono
Polska łaźnia z prysznicami (w pobliżu Domu nr 8)	Nie znaleziono
Bazar	City centr. Naghsh-e-Jahan Sq.
Katedra Ormiańskiego Apostolskiego Kościoła p.w. Świętego Zbawiciela (Surp Amenaprgich, the Vank) z 1655 r.	Julfa, Vank Street
Kościół p. w. św. Jakuba (Surp Hakop) z 1607 r.	Nie znaleziono
Kościół p. w. św. Jerzego (Surp Gevork) z 1611 r.	Julfa, Hakim Nezami Street
Kościół p. w. św. Najświętszej Matki Boskiej (Surp Asdvadzadzin) z 1613 r.	Julfa, Great Maidan Quarter
Kościół p. w. św. Stefana (Surp Stepanos) z 1614	Julfa, Between Nazar Ave. and Khagany Street
Kościół p. w. św. Jana Chrzciciela (Surp Hovannes Mgrditch) z 1621 r.	Julfa, Jarshu Quarter
Klasztor i kościół p. w. św. Świętej Katarzyny (Surp Katarine) z 1623 r.	Julfa, Jarshu Quarter
Kościół p. w. św. Świętego Betlejem (Surp Betlehem) z 1628 r.	Julfa, Nazar Avenue
Kościół p. w. św. Mikołaja (Surp Nikołayos Hayrapet) z 1630 r.	Julfa, west off Charsugh
Kościół p. w. św. Jerzego Oświeciciela (Surp Grigor Lusavoritch) z 1633 r.	Julfa, Little Maisan Quarter
Kościół p. w. św. Sarkisa (Surp Sarkis) z 1659 r.	Julfa, south off Khagany Street
Kościół p. w. św. Minasa (Surp Minas) z 1659 r.	Julfa, Tabriziha Street
Kościół p. w. św. Nersesa (Surp Nerses) z 1666 r.	Julfa, street off Tabriziha Str.
Rzymsko katolicka katedra p.w. Matki Boskiej Różańcowej (Dominikanie?) zbudowana w latach 1681/1705	Julfa, Not found (between Tabriziha and Charsugh Str.)
Kościół protestancki p. w. św. Pawła z 1875	Julfa, Charsugh Street
Synagoga p. w. św. Jakuba	Nie znaleziono
Cmentarz Ormian z polską kwaterą	Julfa, Shiraz Road
Żydowski cmentarz Pir-i-Bakran we wsi Linjan , odległej o 30 km na południowy zachód od Isfahanu.	Linjan

Brak jest w dostępnych źródłach informacji o Domach/instytucjach 7, 11A, 12A, 14, 18 i 22, 23, 25, 27. Listy ewidencyjne polskich placówek różnią się w zależności od daty powstania: w artykule z 10. 01. 1943 M. Piolun wzmiankuje 20 Domów (Kunert 2015, s. 220 i 228), podczas gdy 26. 06 1942 było ich tylko 7, o czym wspomina P. Piałucha (Kunert 2015, p. 93), a w szczytowym okresie pobytu Polaków w Isfahanie liczba ta wynosiła 27 Domów i instytucji.

Mimo że rezultat poszukiwań wydaje się być niezbyt imponujący, dalsze kwerendy w materiałach polskiej emigracji wojennej osiadłej w Wielkiej Brytanii, Ameryce, Kanadzie, Izraelu, Nowej Zelandii i Australii mogą dodać informacji potrzebnych dla rekonstrukcji sieci polskich „miejsc” w Isfahanie. Kolejne poszukiwania *in situ* są także konieczne dla zidentyfikowania ukrytych lub trudnodostępnych budynków i ich dziedziców. Modernizacja miasta odbywała się przez kilka ostatnich dekad, ale wciąż jeszcze są szanse na znalezienie niektórych obiektów.

4. DAWNE DOMY I INSTYTUCJE POLSKIE DZISIAJ

Rzymskokatolicki klasztor Sióstr Miłosierdzia (Szarytek) istnieje dalej na tym samym miejscu i w jego kaplicy znajduje się obraz Czarnej Madonny. Na cmentarzu Ormian są polskie groby z lat 1942-45. Dom Zgromadzenia Księża Misjonarzy (nazywanych też Lazarystami) zniknął ze współczesnej mapy Isfahanu.

Dalsze badania mogą przynieść więcej przesłanek potwierdzających lub negujących niektóre przypuszczenia.

Kadry z filmu Khorsowa Sinai i książek o Isfahanie zestawione ze współczesnymi planami miasta, fotografiami wykonanymi przez N. Hassas i Urząd Konserwatorski w Isfahanie i wykazują, że Domy 1, 2, i 6 istnieją do dziś. Urbanistyczne badania potwierdzają, że istnieje więcej, zwłaszcza w zabytkowej Dżulfie, niezmodernizowanych fragmentów miasta. Historyczny charakter tamtejszej architektury musi zostać zweryfikowany przez zestawienie z archiwaliami lub relacją świadków i badaniami *in situ*.

Dom nr 1.

Przez porównanie mapy (Ryc. 4.) z lat 1942-45, zlokalizowano rezydencję Księcia Soremidoule (Sarem al-Dowleh) na Google Map, w pobliżu skrzyżowania Jahad Str. i Kharazi Str. (Ryc. 8.) Dziś budynek należy do Uniwersytetu Jahad. Pobliski plac nosi nazwę Saremieh, co potwierdza własność tego terenu obejmującego kiedyś również ogród i park. Ponieważ do budynku nie można wchodzić ani go fotografować, w pracy wykorzystano materiały Organizacji Kultury i Dziedzictwa Isfahanu: współczesne zdjęcia oraz rysunki inwentaryzacyjne. Badanie dokumentacji potwierdziło, że otaczający teren został zabudowany w ostatnich dekadach.

Sąsiadujący Dom 1A, dawna rezydencja księcia Ismaila Mansoud, prawdopodobnie dawny „pawilon” Domu 1., jest niedostępny, a dokumentacja prawdopodobnie nie istnieje. Widok z Google Map potwierdza, że zachowane są elementy dawnej architektury przy Saremieh Square, na narożniku Jahad Street i Kharazi Street.

Dom Nr 6 (szkoła)

Nazywany jest obecnie „Francuskim domem” (Ryc. 20) i należy do Wydziału Architektury Uniwersytetu Artystycznego w Isfahanie. Po modernizacji i niewielkich dobudowach wciąż czytelny jest układ dawnego klasztoru z dziedzińcem wejściowym (dziś uniwersyteckim), kościołem i krużgankami klauzury za nim. Budynki otaczające wejściowy dziedziniec zajmowała szkoła z internatem, a dziedziniec był miejscem zabaw. Drugi dziedziniec należał do klasztoru. Dziś wejście na teren uniwersytetu nie jest oznaczone żadną informacją o roli jaką odegrał budynek w czasie wojny. Rysunki inwentaryzacji architektonicznej (Ryc. 24, 25.) zamieszczone poniżej potwierdzają niewielkie przekształcenia.

4. SPOTKANIE RÓŻNYCH KULTUR

W książce *Children of Esfahan...* Parisa Damandan opowiedziała historię zdjęć z archiwum fotografa Aboo-Al-Ghasem Jala, który pozostawił po sobie obszerną relację z obecności w Isfahanie polskich uchodźców. Zdjęcia mówią także o tym, jak polskie dzieci i dorośli byli postrzegani przez Irańczyków. Inny wygląd i sposób ubierania się, blond włosy, dziewczynki ubrane po europejsku, „na krótko” biegnące codziennie do szkoły, wszystko to powodowało czasem zatargi z isfahańskimi chłopcami (B. Baghoolizadeh, 2017). Irańczyków i Ormian intrygował także polski inny sposób prowadzenia życia miejskiego, inny sposób ubierania się, zachowanie, a także sposób malowania się przez kobiety (K. Sinai in Arbuckle 2016). Z drugiej strony, Polacy musieli pilnować sposobu ubierania się i zachowania na ulicy, bo irańskie zasady w tym względzie były o wiele bardziej restrykcyjne. *Mimo że pogoda robi się zbyt gorąca latem, nigdy nie widziałam kobiet irańskich bez pończoch...* (P. Damandan, p. 227).

Dla przykładu, zdjęcie z albumu Aboo-Al-Ghasem Jali przedstawiające dziewczynę i chłopca jadących na rowerach (Damandan, p. 267): w ówczesnym Iranie nie było to akceptowane, podczas gdy w przedwojennej Polsce normalne, uznawane za „sportowe”. Wiele zwyczajów Polaków było innych, a więc woleli pozostawać razem, w zaciszu przestronnych i cienistych dziedzińców-ogrodów. Stąd wiele fotografii Aboo Jala koncentruje się na zachowaniach polskiej społeczności w miejscach dla Irańczyka prywatnych, które stały się dla Polaków przestrzeniami publicznymi. Znaczenie dziedzińca irańskiego domu lub rezydencji zmieniło się i służyło jako przestrzeń społeczna. W konsekwencji powstała przestrzeń publiczna, „wyobrażone, a zarazem istniejące miasto w mieście”, w odróżnieniu od realnego, nieznanego miasta wkoło. Dom z dziedzińcem, który w założeniu był budowany dla rodziny jako przestrzeń prywatna (Soflaei F., Shokouhian M., Mofidi Shemirani S.M., 2016), stał się miejscem zbiorowego zamieszkania, na dziedzińcu podawano posiłki, odbywały się zajęcia szkolne, bawiły się i ćwiczyły dzieci i wypoczywano. Charakter perskich dziedzińców z drzewami, kwiatami i sadzawkami stwarzał doskonałe otoczenie, gdzie można było się poczuć bezpiecznie wśród swoich. *Dziedzińce małych i dużych domów w mieście zwykle projektowane są z ogrodem i grządkami kwiatów pełnymi roślin, migdałów, fig i drzew granatu i krzewów róż* (Damandan 2010, p. 113). Na zdjęciach Aboo Jala dziedzińce pełniły ważną rolę. Były też opisywane w pamiętnikach Polaków: *...na końcu dnia, zmęczone całodziennymi zajęciami szliśmy do ogrodu i siadałyśmy w naszym ulubionym kątku, pełnym kwiatów, przywoływałyśmy wspomnienia, zwierzałyśmy się sobie i dzieliły się troską o nasze młodsze siostry i braci.* (P. Damandan, p. 130, transl. T.B-B.)

Dorośli spędzali wolny czas razem, na dziedzińcach, tak jak robiliby to w swoich rodzinnych stronach na ulicach i placach: spacerując, rozmawiając i odpoczywając po pracy. Dostosowywali przestrzeń perskich domów i rezydencji stworzonych przez tamtejszą kulturę, do własnych, zupełnie innych potrzeb i sposobu życia.

4. WNIOSKI

Polscy cywile przebywali w Iranie przez ponad trzy lata, dochodząc do siebie po straszliwych doświadczeniach, dostosowując się do życia w Iranie i adaptując dla siebie przestrzeń tradycyjnych perskich domów. Polska społeczność, w nowy, narzucony sytuacją sposób, korzystała z pokoi, komnat i ogrodów dziedzińcowych, a także zieleni otaczającej domy i interpretowała je jako własne „wyobrażone”, a zarazem istniejące miasto w mieście. W nowej sytuacji tradycyjne przestrzenie zostały przededefiniowane i ich znaczenie rozszerzone o funkcje publiczne. Dotyczyło to również wnętrz architektonicznych, bo zmiana charakteru dziedzińców rozpoczęła nowy sposób interpretowania otaczającej je architektury. Kolumnady, przejścia, balkony, galerie i halle były traktowane jako przestrzeń półpubliczna, gdzie odbywała się nauka, praca, spotkania i uroczystości mniejszych grup. Pokoje były głównie sypialniami zbiorowymi – przestrzeń prywatna została drastycznie ograniczona. Dziedzińce, ogrody i parki były szczególnie ważne dla dzieci, którym przez większą część roku właśnie tam organizowano naukę, posiłki i zabawy. Te przestrzenie pozwalały na odzyskanie tożsamości po wojennych nieszczęściach, mimo że odbywało się to w obcym środowisku.

Ślady społeczności polskiej nie są już widoczne w przestrzeni współczesnego Isfahanu. Pamiątki uchodźców, ukryte w archiwach zachowały część dramatów, radości i rozterek tamtych czasów. W tej sytuacji architektoniczne ślady przypominające o „nowym sposobie życia” w irańskim mieście, w perskich domach i wśród irańskiego społeczeństwa prawie zniknęły, pozbawiając współczesnych Irańczyków prawdziwej dumy z ich dziadów i pradziadów, szczodrych gospodarzy w ciężkich czasach drugiej wojny światowej.

BIBLIOGRAPHY

- Arbuckle A. Q., Polish refugees in Iran, Desperate refugees find solace in Persian hospitality. <http://mashable.com/2016/05/21/polish-refugees-iran/#CYZKLSamz5qU>, dostęp/access 07.06.2019.
- Baghoolizadeh B. 2015. *Lior Sternfeld on Polish Refugees in Mid-Century Tehran, War and Migration in the Cosmopolitan City*. in: Ajam Media Collective. <https://ajammc.com/2015/01/22/lior-sternfeld-polish-refugees-iran/>, dostęp/access 09.07.2018.
- Damandan P., *Children of Isfahan*, Nazar Publication, Tehran 2010.
- Davies N. 2015. *Trail of Hope. Anders Army an Odyssey Across Three Continents*, Osprey Publishing 2015.
- Dowlatzahi A. 2007. *Polacy a Iran*. Bal Publication. Tehran. ISBN: 978-954-2574-03-2
- Farsani N. (2017), Ghetto Niche Tourism Development (Case Study: Isfahan, Iran), in: *Revista Turismo & Desenvolvimento*, no. 27/28, 2017, p 2245 – 2253, dostęp/access 20.03. 2019. https://www.researchgate.net/publication/323335951_Religious_Minorities_as_an_Opportunity_for_Ghetto_Niche_Tourism_Development_Case_Study_Isfahan_Iran
- Frazer, Charles A. (1984), "Vincentian Missions in the Islamic World," *Vincentian Heritage Journal*: Vol. 5: Iss. 1 Article 1. p. 41, access 08.09.2019. <http://via.library.depaul.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=vhj>
- In the Archive of Memory. the fate of Poles and Iranians in the Second World War*. Ed.: Sylwia Surdykowska. Academic Publishing House DIALOG; Warsaw 2015, ISBN 978-83-936280-2-5.
- Isfaha <http://www.armeniapedia.org/wiki/Isfahan> Access/dostęp: 05.05.2019
- Isfahan – City of Polish Children. 1987. Ed.: Beaupre-Stankiewicz I., Waszczuk-Kamieniecka D., Lewicka-Howells, J. Caldra House Ltd. ISBN: 0 9512550 0
- Maps Catholic. <https://www.google.com/maps/place/Catholic+Church,+Marnan,+Isfahan,+Isfahan+Province,+Iran/>, accessed 07.06.2019
- Maps House. www.google.com/maps/place/The+French+House,+Art+University+of+Isfahan/. Access/dostęp: 05.05.2019
- Maps Province. www.google.com/maps/place/Isfahan+Province,+Isfahan,+Jahad+Rtr Access/dostęp: 05.05.2019
- Patlewicz B, *Ludność cywilna i sieroty polskie po "amnestii" 12 sierpnia 1941 roku*. <http://zeslaniec.pl/32/Patlewicz.pdf> access 23.05. 2018
- Polacy w Iranie 1942-45. Tom I. Antologia. 2002. opr. A. K. Kunert, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa & Oficyna Wydawnicza „Adiutor”. Warszawa. ISBN 8386100516

Sinai K. (1983), *Lost Requiem* - film access 02.03.2017.

Soflaei F., Shokouhian M., Mofidi Shemirani S.M. *Investigation of Iranian traditional courtyard as passive cooling strategy (a field study on BS climate)*. International Journal of Sustainable Built Environment, Volume 5, Issue 1. June 2016, p. 99-113, <https://daneshyari.com/article/preview/214745.pdf> access 12.06.2018.

Tomaszewski I. *Isfahan, the City of Polish Children*, in: *Cosmopolitan Review*. A Transatlantic Review of Things Polish, in English, 2015 Vol. 7 No. 1- Spring / Features, <http://cosmopolitanreview.com/isfahan/> access 23.05.2018.

Tomaszyk K., *Polish Children in Isfahan 1942–1944*, <http://wellington.msz.gov.pl/resource/ada3ace3-42be-4555-86c0-130b42685af1:JCR> access 03.10. 2018.

AUTHOR'S NOTE

Teresa Bardzinska-Bonenberg, D. Sc. Ph.D. in Architecture

Professor of University of Arts in Poznan. Lectures History of Architecture and Town Planning. Her research and publications concentrate on historical threads in contemporary architecture, urban and landscape planning as well as conservation problems. Interest in Polish vernacular and contemporary vernacular architecture resulted in cooperation with Chinese Institutes and Universities and also in promoting doctorates of foreign students from China and Iran working on the similar subjects. Author of more than 200 publications in Poland and abroad. She has lectured in Germany, Italy, Belorussia, Ukraine and China.

Contact | Kontakt: teresa@bardzinska-bonenberg.pl

Najmeh Hassas MA in Architecture Conservation

PhD student at Gdansk University of Technology, Poland. Lectures Conservation of historical monuments, Restoration methodology, History of Persian architecture, History of Islamic architecture at the Department of Restoration and Conservation of Architecture at Shiraz Art University, Faculties of Architecture and Civil Engineering in Hafez Higher Education Institute in Shiraz, Iran, Faculty of Architecture in Apadana University of Shiraz. Iran, Faculty of Art in the Payam Noor University on Shiraz. Research on Iranian vernacular architecture observed against its social background. Detailed research on Iranian nomads and their Black Tents.

International publications concerning conservation problems of architecture, historic townscape and open landscapes.

Contact | Kontakt: Najmeh.hassas2017@gmail.com